

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 6

תשפ"ה 2024

All Rights Reserved
Copyright © 2024

כל הזכויות שמורות
© תשפ"ה

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב מאת משטרת ישראל

עורכת: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
גרפיקה: סטודיו באטה, אוקסנה קרבצוב
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077
Printed in Israel

ועדה אקדמית: טל יונתן-זמיר, אורית רוזין,
ענת שטרן, יגאל שפי

התמונה בשער הקדמי: שוטרים עבריים שומרים על גבול תל אביב – יפו במלחמת העצמאות,
17.12.1948). צילום: האנס פיין, אוסף התצלומים הלאומי.

התמונה בשער האחורי: לוחמי משמר הגבול בפעילות נגד מסתננים (1957). צילום: משה פרידן, אוסף
התצלומים הלאומי.

אזרחים במדים: יחידת המתנדבים להגנת יישובי הספר במלחמת ההתשה, בין וולונטריזם למיליטריזם

יוסף אחיון*

ביולי 1969, בעיצומה של מלחמת ההתשה, הוקמה בצה"ל יחידה חדשה: "לוחמי המדינה לספר" (למ"ס). היחידה הוקמה ביוזמת האלוף במילואים אליהו בן-יחור, שגם עמד בראשה. המתנדבים ללמ"ס היו בני 75-50, רובם יוצאי הצבא הבריטי, ארגוני המחותרות וצה"ל. חברי היחידה הוצבו ביישובים בגבול לבנון, הוכפפו למשמר הגבול בפיקוד צפון, ועסקו במגוון תפקידים בתחום הביטחון השוטף: שמירה על היישובים, הכשרת מקלטים, תיקון גדרות ועבודות ביצור. היחידה פורקה בדצמבר 1969, לאחר שישה חודשי פעילות בלבד.

מאמר זה, המבוסס על מגוון רחב של מקורות, ובעיקר על מסמכים ארכיוניים שטרם נחשפו עד כה, מבקש לבחון לראשונה את הרקע והנסיבות שהובילו להקמת היחידה, מי תמכו בהקמתה ומי הסתייגו ממנה – ומדוע, מה היו המהמורות והקשיים שליוו את התפתחותה, ולתאר את פועלם של המתנדבים ביישובים שאליהם נשלחו. טענתו המרכזית של המאמר היא כי פירוק היחידה לא נבע מקשיים ארגוניים דווקא, אלא היה נעוץ בערעור במעמדו של ערך ההתנדבות בחברה הישראלית, כחלק מתהליך שהחל עם תום מלחמת 1948, והגיע לשיאו בתום מלחמת ששת הימים. לצד חשיפת פעולתה של יחידה ייחודית זו, המאמר מוסיף נדבך חשוב למחקרים העוסקים בהירתמותה של החברה האזרחית בישראל בעיתות מלחמה.

* מתמחה בחקר היסטוריה צבאית ומשטרתית, בדגש על השיטור הביטחוני בשנות החמישים. עבודת הדוקטור שלו שכתב במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס) באוניברסיטת בר-אילן, עוסקת בהתפתחות משמר הגבול (1953-1956) ובשאלת תרומתו לביטחון השוטף בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל.

מבוא

מלחמה ההתשה הייתה הארוכה מבין כל מלחמות ישראל, אך הישגיה עמדו ביחס הפוך לפרק הזמן שעל פניו השתרעה: הייתה זו מלחמה מתמשכת, שהחלה זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים והסתיימה בהפסקת אש שנכנסה לתוקפה ב־7.8.1970. המלחמה נעדרה מטרות או הישגים, התרחשה בריחוק רב מישראל, בעיקר באזור תעלת סואץ, והמידע שנמסר לציבור בזמן אמת על הקרבות ומהלכי המלחמה היה מועט. אך "חטאה" המרכזי של מלחמה זו, כך נדמה, היה טמון בהיותה היפוכה המוחלט של המלחמה שקדמה לה, והייתה מלחמה קצרת טווח ועתירת הישגים. העובדה כי מלחמת ששת הימים הסתיימה יום אחד בלבד בטרם החלו תקריות הגבול שהובילו למלחמת ההתשה, מלמדת כי ההפרדה בין השתיים הייתה מלאכותית, ונועדה למעשה לנתק את הניצחון המזוהר של הראשונה, מן השגרה האפרורית והמחירים הכבדים ששולמו בגין השנייה. לפיכך, אין פלא כי מלחמת ההתשה נעלמה מן הזיכרון הלאומי הקולקטיבי.

לצד היעלמותה של מלחמה זו מן הזיכרון הקולקטיבי, נעלמו ממנו גם התרחשויות, תהליכים ומאבקים, והאנשים שנטלו חלק בעיצובם. מאמר זה מבקש להעלות מתוכם הנשייה פרשייה אחת מאותן התרחשויות, ולספר את קורותיה של יחידת המתנדבים "לוחמי המדינה לִסְפָּר" (להלן: "למ"ס), שהוקמה להגנת יישובי הספר בגבול לבנון ביולי 1969, בעיצומה של מלחמת ההתשה. היחידה הוקמה ביוזמתו של אליהו בן־חור, שהתמנה גם למפקד היחידה, ופעלה בתקופת קיומה הקצרה בכפיפות למשמר הגבול (להלן: "מג"ב). מתנדבי היחידה לא היו עולי ימים: הם היו בני 50-75, ורובם שירתו בעבר בצבאות שונים, במחתרות ובצה"ל. חרף גילם, המבוגר יחסית בהשוואה לזה המקובל בכוחות הביטחון, ביקשו המתנדבים לסייע ליישובי הספר במגוון תפקידים בתחום הביטחון השוטף, לרבות שמירה ואבטחה, הכשרת מקלטים, תיקון גדרות ועבודות ביצור. בפועל, עשו יותר מכך: הם התגייסו לעבודה השוטפת ביישובים, וניסו לגשר, גם אם באיחור ובהיקף מצומצם, על הפער החברתי והכלכלי שצמח בחברה הישראלית.

חרף תרומתם הרבה של המתנדבים ליישובי הספר, פורקה יחידת הלמ"ס חודשים ספורים לאחר הקמתה, בדצמבר 1969. מטרותיה החשובות של יחידה זו, לצד פרק הזמן הקצר שבו פעלה, יוצרים פער מתמיה, הניצב במרכז המאמר. במטרה לפענחו, ינתח המאמר את סיפורה העלום של יחידת הלמ"ס, תוך עיון בשינויים שחלו בערך ההתנדבות במסגרת תפיסת הביטחון הישראלית. בראשית דרכו, שולב ערך ההתנדבות ביישוב היהודי בתקופת המנדט, ונקשר בו עד שהשניים הותכו זה בתוך זה לקשר בל ינותק.

1 חוקרים חלוקים בדעותיהם בנוגע למועד תחילתה של מלחמת ההתשה. יש הסבורים שהחלה ימים אחדים לאחר תום מלחמת ששת הימים, יש הסבורים שהחלה לא לפני ספטמבר-אוקטובר 1968, ויש הטוענים כי החלה רק במרץ 1969. ראו להלן את המקורות המצוינים בה"ש 22-25.

עם זאת, לאחר הקמת המדינה, החלה היחלשות הדרגתית שלו, שבאה לידי ביטוי, בין היתר, גם בכוחות הביטחון.

מגוון נרחב של מקורות שימשו אותי לכתיבת המאמר. מסמכי ארכיון רבים, הנחשפים לראשונה במחקר זה, שמורים בארכיון יד טבנקין, וכוללים פרוטוקולים של ישיבות הוועדה שעסקה בהקמת הלמ"ס, תכתובות של בן-חור עם צה"ל ומשרד הביטחון, ופרוטוקולים של ישיבות המטכ"ל שהבהירו את שורשי התנגדותו של צה"ל לפעולות ההתנדבות, התנגדות שהובילה לבסוף לפירוק היחידה. בארכיון המדינה אותו מסמכים של משטרת ישראל ומג"ב, שסייעו בהבנת תמיכתם בהקמת הלמ"ס.

לצד מקורות ממסדיים אלה, התבססתי על ראיונות עם מתנדבי הלמ"ס שפורסמו בתקשורת, ועל מכתבים אישיים של מתנדבים שתיארו את רשמיהם מתקופת ההתנדבות. האוטוביוגרפיה של אליהו בן-חור² כוללת את קורותיו עד קום המדינה בלבד, אך קריאתה מאפשרת ניתוח מעמיק של תפיסת עולמו הביטחונית, ושל מרדנותו ביחס לממסד הפוליטי והצבאי, שהובילו אותו להקמת הלמ"ס, אך גם לפירוקה. מקור אחר, בעל אופי פרשני, שימש לי ניסיוני כמפקד בסיס מתנדבים במג"ב זה עשר שנים, תפקיד אשר אפשר לי להכיר מקרוב את עולם ההתנדבות של החברה האזרחית למשימות שיטור וביטחון במרחב ההתיישבות הכפרית. חרף השינויים שחלו בו עם השנים, העקרונות המארגנים נותרו בעינם במידה רבה.

בחלקו הראשון של המאמר אסקור את מקומו המרכזי של הוולונטריזם בחברה הישראלית, מאז תקופת היישוב ועד לתקופה שבה עוסק המאמר, ובמיוחד בהיבטיו בתחום הביטחון. העולים שהגיעו לישראל וביקשו לממש את החזון הציוני נשאו עימם בצקלונם את ההתנדבות כערך שזכה למשקל רב ביהדות, אך גם ובעיקר נדרשו להטמיעה בחברה שהקימו מתוך שיקולים הקשורים לאילוצי התקופה: היעדר משאבים, הצורך בהגנה מפני הסיכונים הביטחוניים וחזון לאומי משותף. לפיכך, נמדד הפרט בחברה היישובית לא פעם במידת תרומתו לכלל. מגמה זו נחלשה על רקע המעבר מקולקטיביזם לאינדיבידואליזם משנות החמישים ואילך, אך לא פסה מן היישוב: היא שינתה אומנם את ממדיה ומאפייניה, אך המשיכה להתקיים, וגברה בתקופות של מלחמות ומשברים ביטחוניים מהסוג שישראל הייתה משופעת בהם מיום הקמתה.

חלקו השני של המאמר יתאר את הקמת יחידת הלמ"ס. תחילה, אסקור בקצרה את המהלכים המרכזיים במלחמת ההתשה, תוך התמקדות בגבול הצפון, ואשרטט את דמותו הייחודית של אליהו בן-חור, הוגה היחידה וממקימה. לאחר מכן אציג את הגורמים שהביאו להקמת היחידה, ואת המאבקים האידיאולוגיים והארגוניים שנלוו לתהליך, תוך תמיכה של המשטרה ומג"ב, והתנגדות מצד צה"ל, אשר זלזל בנחיצות היחידה.

2 אליהו בן-חור **לצאת את הגדר: זכרונות איש מגן** (1985) (להלן: **בן-חור**).

חלקו השלישי של המאמר יציג את תקופת פעולתה הקצרה של יחידת הלמ"ס, ויעסוק, בין היתר, בתהליכי איתור המתנדבים, הכשרתם, זהותם ומאפייניהם, בקשיים שנלוו לתהליכי ההקמה והתפעול של היחידה, ויתאר את התפקידים הביטחוניים שמילאו המתנדבים ביישובי הספר ועבודות נוספות שביצעו. כמו כן יוצגו הפערים העמוקים שחשפה שהותם במקום, פערים שנוצרו והשתמרו בחברה הישראלית, בין ותיקים לבין עולים, בין הספר למרכז, ובין נשים לגברים.

חלקו הרביעי והאחרון של המאמר יבחן את הגורמים שהובילו לפירוק הלמ"ס חודשים ספורים לאחר הקמתה: לכאורה, בשל היעדר יכולת לממן תשלום ביטוח עבור המתנדבים, אך למעשה, בשל השפעת זרמים שעיצבו בתקופה זו את החברה הישראלית, ובעיקר ירידת ערכה של ההתנדבות בתחום הביטחון, לצד התחזקות מעמדה של הקונספציה בעקבות מלחמת 1967, בדבר יכולותיו של צה"ל וכושר ההרתעה שלו. שינויים אלה נתפסו כמיתרים את הצורך הדוחק שהיה קיים בעבר, לגייס כל אדם הנכון להתנדב לטובת מאבקם של מעטים מול רבים, והוביל לזלזול בהתנדבותה של קבוצת אזרחים ותיקים, מתוך אמונה בעוצמתו של צה"ל.

א. הקשרים היסטוריים וחברתיים לצמיחת הלמ"ס

1. וולונטריזם, ביטחון ופוליטיקה בישראל – בין מנדט למדינה

מלחמות משקפות תהליכי המשכיות ושוני, ואירועים המתרחשים במהלכן מתבססים על דפוסים קיימים, אך לא פעם יובילו המלחמות גם לשינויים נרחבים בדפוס ההתנהגות הללו. היבט ייחודי של המלחמות בישראל הוא דפוס ההתנדבות, המוטמע בחברה הישראלית ובתרבותה עוד טרם הקמתה של המדינה. כפי שאטען במאמר זה, יחידת הלמ"ס לא צמחה יש מאין, ולא ניתן להבינה מבלי לסקור תחילה את מיקומו המרכזי של הוולונטריזם ביישוב היהודי בתקופת המנדט, לרבות בתחום הביטחון, כערך וכפעולה, ואת הפיחות שחל במעמדו עם הקמת המדינה.

התנדבות היא מעשה הנובע מבחירה חופשית, מתוך חתירה ליישום אידיאולוגיה, רעיון או מטרה מסוימת, המסייעים לפרט או לכלל. היא מבוצעת ללא תמורה כלכלית או אחרת, על בסיס גישה של אחריות חברתית, תוך תרומת זמן, מומחיות או שירותים לפרטים, ארגונים, מוסדות וקהילות.³ בבסיס תפיסת הביטחון הישראלית ניצב המתח המתמיד בין האתיקה הוולונטרית לבין הממלכתיות, שנלווה להפיכתה של ישראל ל"אומה במדים", והשפיע על התארגנויות אזרחים לפעילות המיועדת להגנה על ביטחונה של

3 בנימין גדרון, מיכל בר וחגי כץ המגזר השלישי בישראל: בין מדינת רווחה לבין חברה אזרחית (2003).

המדינה, תוך הזדהות אזרחית עם הרעיון הלאומי של הציונות.⁴ תודעה זו היא שעמדה ביסוד המעורבות האזרחית הרחבה בחיים הציבוריים והפוליטיים, והובילה להירתמותו המתמשכת של היחיד לטובת הכלל, לצורך השגת היעד השאפתני שהציבה הציונות לעצמה.⁵

לפיכך, גם פעילות הקשורה לביטחוננו של היישוב, ניצבה על בסיס וולונטרי שנבע מהזדהות עם מטרות לאומיות, והיא באה לידי ביטוי גם, ואולי בעיקר, בפעולות שנועדו להגנת היישוב במחתרות,⁶ בצבא הבריטי⁷ ובהג"א.⁸ גם השירות כשוטרים או נוטרים, שלא היה על בסיס התנדבותי אלא היה בציודו שכר דל, נעשה לרוב בהוראת מוסדות היישוב.⁹

עם זאת, ההתנדבות בתקופת היישוב לא הייתה חפה מאינטרסים ומאבקים פוליטיים, כפי שיוכיחו למשל מאבקי המחותרות בתקופת הסזון,¹⁰ העיכוב הקריטי בהקמת הג"א בשל מאבקים פוליטיים על שיוכו המוסדי של הארגון,¹¹ או המאבקים שהתרחשו על רקע פעולות ההעפלה. באוטוביוגרפיה שלו מתאר בן-חור אירוע שהתרחש כששליח מטעמו יצא בשחייה מן החוף לעבר ספינה שהובילה מעפילים לחופי הארץ: "לאחר זמן מה חזר וולודיה מקלל. הוא סיפר כי על הסיפון עומדים אנשים ומתווכחים מי המפקד".¹² מקומה של ההתנדבות לא נפקד גם לאחר הקמת המדינה, אם כי היקפה פחת ומאפייניה השתנו: נשים ותיקות קלטו עולות חדשות,¹³ ושוטרים אספו לבתייהם ילדים

4 דגנית מנור "שוליות במרכז: על התנדבות מגויסת במשמר האזרחי ומורשת קימרינג בחקר הביטחון" ישראל/פלסטין, מחקרים בעקבות מסעו המדעי של ברוך קרמלינג 435 (קרן אור שלזינגר, גדי אלגזי וירון אזרחי עורכים 2017).

5 ראו, למשל, חיים צרפתי "הקמת הג"א חיפה ופעילותו בזמן ההפצצות האוויריות על העיר במלחמת העולם השנייה (1940-1942)" משטרה והיסטוריה 5, 13 (2023); מרדכי נאור "עורף במלחמה: המשמר האזרחי בתל אביב, 1938-1945" עיונים בתקומת ישראל 12, 305 (2002).

6 גם בן-חור עצמו עבד בשורה של עבודות במקביל להתנדבותו בהגנה, בין היתר עבד במאפייה ו"כמיישר חולות" בתל אביב. בן-חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 21.

7 יהודים התנדבו במלחמת העולם השנייה לצבא הבריטי. ראו למשל, זאב שפר ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה (1949); ענת גרנית הכהן אישה עבריה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה (2011).

8 הג"א, ארגון הגנה אזרחית, נוסד בחיפה בשנת 1939 כמענה להתקפות האוויריות האפשריות על חיפה במהלך מלחמת העולם השנייה. עם הקמת המדינה השתלב הארגון בצה"ל והיה מופקד על הגנה אזרחית בכל רחבי הארץ. ראו צרפתי, לעיל ה"ש 5; נאור, לעיל ה"ש 5.

9 ריקה יצחקי-הראל "חיל הנוטרים ומשטרת היישובים העבריים בשנים 1936-1945" עלי זית וחרב יד 99 (2014).

10 יעקב שביט עונת הצייד הסזון: העימות בין היישוב 'המאורגן' לארגוני המחותרות 1937-1947 (1976).

11 צרפתי, לעיל ה"ש 5.

12 בן-חור, לעיל ה"ש 2, עמ' 59.

13 אורית רוזין "נשים קולטות נשים: תפקידן של נשים ותיקות בקליטת העלייה הגדולה בשנות החמישים, היסטוריה ותאוריה" עיונים בתקומת ישראל (סדרת נושא) 2, 645 (2005).

מהמעברות בחורף הקשה שפקד את ישראל בשנת 1950.¹⁴ ההתנדבות בתחום הביטחון התייגרה במידה רבה עם הקמתם של צה"ל והמשטרה, וממדיה הלכו והצטמצמו, אך היא המשיכה להתקיים, תוך שהפערים שהלכו והעמיקו בינה לבין שני הארגונים, הן במשאבים ובכוח האדם והן במטלות שהוקצו להם, השפיעו על מידת שימושם בה: צה"ל זכה למרב המשאבים וכוח האדם, וכן לעיקר היוקרה. אומנם, במלחמת 1948 הגיעו לארץ ישראל אלפי מתנדבי מח"ל (מתנדבי חוץ לארץ) והשתתפו בקרבות הרבים,¹⁵ אך במלחמות שלאחר מכן כבר נשען צה"ל על חיילים ישראלים.¹⁶ המשטרה, לעומת זאת, נדרשה להתמודד מראשית דרכה עם תקציבים דלים, תקן כוח אדם צר בהיקפו שאף אותו התקשתה למלא, וריבוי מטלות. כדי למלא את משימותיה היא הסתייעה במתנדבים, במסגרת פעילות מג"ב ובמסגרת פעולות השיטור הרגילות.¹⁷

מג"ב הוקם באפריל 1953 על רקע התרחבות ההסתננות האלימה, במטרה להגן על יישובי הספר.¹⁸ אך המשאבים וכוח האדם שעמדו לרשותו היו מועטים מאלה של צה"ל, ולפיכך נדרש לשלב בפעולתו את תושבי היישובים האלה. לצד פעילותו בתחום הביטחון השוטף ביישובי הספר, עסק מג"ב בשנות החמישים בתחומים חברתיים ואזרחיים שחרגו מייעודו, כגון הובלת מזון ותרופות, שיפוץ וצביעה של גני ילדים, והסעת יולדות לבתי החולים. כל אלה הידקו את מערכת יחסיו של מג"ב עם התושבים,¹⁹ וסייעו בשיפור תדמיתו בעיני הציבור. בדוח השנתי של המשטרה לשנת 1956 צוין כי:

אנשי יישובי הספר, הרואים יום יום מה עושה עבורם, ומה מקריב עבורם משמר הגבול; האנשים הפונים אל הממונה על הבטחון השוטף והמוצאים בו – לא רק בשטח הבטחון, אלא בכל בעיה המטרידה אותם – יועץ, מדריך, עוזר – כל אלה הם סוכני היחסים הציבוריים של המשטרה, כל אלה הם המוציאים לה שם טוב.²⁰

14 שלומי שטרית "בשומר תלוי הדבר...": משטרת ישראל ואמון הציבור, 1948-1953 "משטרה והיסטוריה" 73 (2019), 1.

15 מיכאל (מיקי) כהן "הם באו אלינו כאשר היינו זקוקים להם ביותר: המח"ל במלחמת העצמאות" עלי זית וחרב ח 177 (2008).

16 למעט מלחמת 1956, אך במלחמה זו היה הסיוע חיצוני, מצד בריטניה וצרפת, על רקע שותפות אינטרסים.

17 משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1956, 10 (1957); להתנדבות בחברה הישראלית ערב מלחמת 1956, ראו ORIT ROZIN, EMOTIONS OF CONFLICT: ISRAEL, 1949-1967, 94-135 (2024).

18 על מג"ב ראו יוסף אוהיון התפתחות משמר הגבול (מג"ב) ככוח שיטור צבאי למחצה ושאלת תרומתו לביטחון השוטף של מדינת ישראל בשנים 1953-1956 (עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בריאילן, 2019).

19 יוסף אוהיון "מקומו של משמר הגבול (מג"ב) במאבק בהסתננות בפרוזדור ירושלים" מחקרי ארץ יהודה ו 146 (2023).

20 משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1956, 43 (1957).

2. מלחמת ההתשה והשפעתה על יישובי גבול הצפון

מלחמת ההתשה הייתה היפוכה המוחלט של מלחמת ששת הימים שקדמה לה: היא הייתה ארוכה, נטולת הישגים, וגבתה את חייהם של מאות חיילים ואזרחים.²¹ בניגוד לשמה הזוהר של קודמתה, המדגיש את פרק הזמן הקצרצר שנדרש לניצחון רב הישגים, שמה של מלחמת ההתשה הוענק לה בידי נשיא מצרים, בנאומו לציון יום מהפכת הקצינים החופשיים (23.7.1969), ובו אמר כי ארצו נוקטת אסטרטגיה של התשה כנגד ישראל.²² גם צה"ל הסכים למעשה לשם זה, שכן לא ראה במלחמה זו סיכון קיומי. לפיכך, אין פלא כי מקומה נפקד מהזיכרון הקולקטיבי של מדינת ישראל.²³

מלחמת ההתשה החלה למעשה כבר ביום שלאחר סיומה של מלחמת ששת הימים, בשורת תקריות אש. היא התאפיינה באינטנסיביות שונה בכל חזית, והשתנתה עם חלוף הזמן.²⁴ ראשיתה וחלקה המרכזי בתקריות אש בגבול המצרי, ולאחר מכן התקדמה לעבר בקעת הירדן ולגבול לבנון, והפכה למלחמה כוללת במרץ 1969, שנמשכה עד להכרזת הפסקת אש (7.8.1970). במלחמה זו נטל חלק, לראשונה, גם ארגון פת"ח ("תנועת השחרור הלאומי הפלסטיני") שבסיסיו היו ממוקמים אז בירדן. אך בעקבות מבצע של צה"ל נגדם בכראמה שבירדן (21.3.1968) החל הארגון להעתיק את בסיסיו לדרום לבנון, ושם המשיך בביצוע פעולות חבלה נגד ישראל.²⁵

כיוון שפעילות יחידת הלמ"ס התמקדה ביישובי הספר הסמוכים לגבולה הצפונית של ישראל, אתמקד בשרטוט מאפייניו של גבול זה בחודשים שקדמו להקמת היחידה. הגבול הצפוני בין ישראל ללבנון נמתח לאורך כ-100 ק"מ, והוא מתפתל מראש הנקרה ועד לקיבוץ דפנה. בסוף שנות השישים שכנו לאורכו 18 יישובים, 12 קיבוצים, 8 מושבים ושתי מושבות: קריית שמונה, שהפכה מאוחר יותר לעיר, ומטולה, שהיא כיום מועצה מקומית.²⁶ הגבול עבר בשטח שרובו הררי, ללא מכשול פיזי או גדר, ולפיכך שימשו היישובים הסמוכים לו יעד לחדירת מחבלים, מיקוש דרכים וירי צלפים. אלוף פיקוד הצפון בתקופה זו, דוד אלעזר, תיאר את הגבול כ"זירה קשה יותר מכל זירה אחרת [...] פעולות

21 1,362 חיילים נהרגו במהלך המלחמה, וגם אזרחים נפגעו במהלכה: רק בחודש אוגוסט 1969 בוצעו 39 פעולות חבלה שהובילו למותם של שני אזרחים, ולפציעת שני אזרחים נוספים. "פעילות חבלנית משטח לבנון במשך החודש האחרון" מעריב 7.9.1969, 9.

22 שמעון גולן "מלחמת ההתשה בחזית המצרית – הסלמות והסלמות נגד" יסודות 1, 361 (2019).

23 יואב גלבר **התשה: המלחמה שנשכחה** (2017).

24 למלחמת ההתשה הוקדשה ספרות ענפה. ראו, למשל, שמעון גולן **המלחמה להפסקת ההתשה** (2018); מוסטפא כבהא **חרב אלאסתנזאף: מלחמת ההתשה בראי המקורות המצריים** (1995); זאב דרורי **אש בקוים: מלחמת ההתשה בחזית המזרחית 1967-1970** (2012) ומקורות נוספים במאמר.

25 ערן אלדר "המלחמה על התודעה: תעמולת הכוזב הפלסטינית בשנות מלחמת ההתשה בזירה הצפון מזרחית" קשר 61, 30 (2023-2024).

26 דב שובל "ביישובי ההר על גבול לבנון" על המשמר 12.12.1969, 5.

ביעור ושיטור בו היא קשה ביותר".²⁷ לסכנותיו של גבול זה נוספו בסיסיו החדשים של פת"ח בלבנון; פעולתו הראשונה באזור (8.5.1968) הייתה ירי של כעשר פצצות מרגמה לעבר קיבוץ מנרה בגליל העליון, אך למרבה המזל הן נפלו במטעי התפוחים בלילה, ולא גרמו נזק.²⁸

המחבלים (רובם מארגון פת"ח), נהגו להניח מוקשים בדרכים שבהן נעו הסיורים, להטמין מטעני חבלה ביישובי הספר ולירות לעברם ממרגמות. בדוח הרשמי של מג"ב לשנת 1969 פורטו לא מעט מקרים מעין אלה: הנחת שני מטעני חבלה מתחת לבית במושב שתולה, שגרמו נזק כבד (9.1.1969); ירי שמונה פגזי מרגמה לעבר מושב אביבים (13.1.1969); הטמנת שלושה מוקשים בבתים במושב אביבים שהתגלו מבעוד מועד בידי שוטרי מג"ב, אך בזמן פירוקם נורתה אש מקלעים לעבר היישוב (21.5.1969); הטמנת מוקש בדרך עפר ברמת אדמית שאותר ופורק בטרם התפוצץ (30.5.1969); פגיעה בשני רכבי סיור של מג"ב, בהפרש של יום אחד, ממוקש שהוטמן בכביש הסמוך ליראון, שני שוטרים נפצעו (3.8.1969); ניסיון חבלה באוטובוס אגד סמוך ליראון (1.10.1969); שורה של תקיפות לעבר קריית שמונה,²⁹ אחת הקשות שבהן הייתה הפגזה שהובילה למותם של שניים מתושבי העיר (3.9.1969), אחד מהם בן תשע;³⁰ והנחת ארבעים מוקשים שנועדו לפגוע בחקלאים ובשוטרי מג"ב שסיירו לאורך הגבול (4.12.1969).³¹

כך, נדמה שישאל אימצה בלית ברירה את השם שהוענק למלחמה על ידי נשיא מצרים – "התשה". היא נתפסה בתודעת צה"ל והחברה הישראלית כמלחמה שעשויה להתיש את ישראל, אך כזו הנעדרת איום קיומי ממשי למדינה. בניגוד לדימויה כ"התשה" בלבד, היא גבתה מחיר דמים כבד, אולם פעילות שוטרי מג"ב וחיילי צה"ל התמצתה בעריכת סיורים, מארבים ותצפיות לאורך הגבול, ללכידת מחבלים שחדרו לישראל ואיתור מוקשים שהטמינו בשטח.³²

27 אלי לנדאו "צה"ל ימצא תשובה מתאימה – גם ללבנון" מעריב 9.1.1969, 14.

28 סופר צבאי "פת"ח הפעיל מרגמות מלבנון" היום 9.5.1968, 1.

29 משמר הגבול צפון-פלוגה ח' 1953-1991, 38 (יעל עוזרי עורכת, ללא ציון שנת הוצאה).

30 "שניים נהרגו וחמישה נפצעו בהפגזת קטיושות על קריית שמונה משטח לבנון" הצפה 3.9.1969, 1.

31 דב שובל "ביצורים בגבול לבנון בגבור פעולות המחבלים" על המשמר 4.12.1969, 3.

32 יוסף ארגמן הגבול – פרשיו בתולדות מג"ב 108-116 (1996).

ב. לידתו של ארגון: בין אידיאולוגיה למאבקי כוחות

1. "לצאת מן הגדר": קווים לדמותו של אליהו בן-חור, התנגדותו לממסד הפוליטי

ותפיסת עולמו הביטחונית

הדמות המרכזית בהקמתה של יחידת הלמ"ס הייתה אליהו בן-חור (1907-1985), אשר הגה ויישם את הרעיון. הוא נולד ברוסיה, וכבר מגיל צעיר היה לו ברור כי ייעודו הוא הביטחון. בדומה לרבים מבני גילו, העריץ גיבורים יהודים וארץ ישראלים, וכבר בהיותו בן 14 איים על שוטרי גבול פולנים שנהגו בו ובבני משפחתו "בגסות ובאנטישמיות": הוא כיוון לעברם אקדח צעצוע שקיבל במתנה לחג הפורים, ואמר "איך אתם מעיזים לעכב אותנו פה? אנחנו מהגרים לארץ ישראל".³³ באוטוביוגרפיה שלו תיאר זאת כרגע מכונן: "זו הייתה הפעם הראשונה שנתגלתה בי נטייה לצבאיות".³⁴

אותה "נטייה לצבאיות" שהתגלתה בו בגיל 14 תורגמה לתפיסת עולם מוצקה שפיתח בנושא, ולפעילות נרחבת. הוא נעדר אומנם השכלה פורמלית ולמד בעצמו, בהשפעת המקומות והתקופה שבהם עברו עליו ילדותו ונעוריו, אך הוא לא נתן לעובדה זו לעצור בעדו והיה אוטודידקט גם בתחום הביטחון, כפי שהסביר בפשטות באוטוביוגרפיה שלו:

כשהייתי בן שבע פרצה מלחמת העולם הראשונה, כשהייתי בן עשר פרצה המהפכה הקומוניסטית ברוסיה, שבה חיו הורי, וכשהייתי בן שתי-עשרה הייתי פועל. בן שבע-עשרה נכנסתי ל'הגנה'. בעשרים וארבע שנותי ב'הגנה' הייתי רק בקורס אחד, קורס מפקדים, המקביל לקורס מפקדי כיתות. למדתי בעצמי, קראתי מאות ספרים בהיסטוריה כללית ובהיסטוריה צבאית. אחדים מהם גם תרגמתי, לצורך מערכת ההדרכה של ה'הגנה' ושל צה"ל בראשיתו. אך האוניברסיטאות שלי היו חיי.³⁵

הוא הגיע לארץ עם משפחתו בשנת 1923, ועבד בשורה של עבודות כפיים: תחילה במאפייה, שבה היה שכרו שש כיכרות לחם ביום, ולאחר מכן במוסך וולוו וכנהג אוטובוס.³⁶ שנה לאחר הגעתו לארץ, בגיל 17, התגייס ל"הגנה", בעת ששני אחיו התגייסו לחיל-הספר העבריירדני, ואביו ייסד את גדוד כבאי תל אביב והתנדב אף הוא ב"הגנה".³⁷ קצרה היריעה במאמר זה מלתאר את שלל תפקידיו ופעולותיו הרבים מספור, אך אזכיר כמה מהם: בהיותו בן 24 מונה למפקד אזורי של ארגון "ההגנה" במרחב שומרון (1930),

33 בן-חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 20.

34 שם.

35 שם, בעמ' 18.

36 שם, בעמ' 21.

37 אביו של בן-חור היה ממניחי יסודות הכבאות בארץ, שם.

ולאחר מכן לסגן מפקד מחוז ירושלים (1936). במסגרת פעולותיו בארגון, היה ממקימי "אגודת השומרים בארץ ישראל" (1932) ארגון שעסק בשמירה על יישובים יהודיים,³⁸ היה אחראי לאבטחת עובדי סולל בונה שהקימו את גדר הצפון³⁹ במהלך המרד הערבי, גדר שנועדה למנוע חדירת קבוצות חמושות מלבנון ומסוריה, ועל הנחת קו צינור המים הראשון שהתחבר ליישובי הנגב המערבי (1947).⁴⁰ ביולי 1941 התגייס לצבא הבריטי, שם המשיך במפעל ההעפלה שבו החל בארץ, ועסק בהברחת ניצולי שואה מאירופה לישראל.⁴¹ עם זאת, לצד מגוון הפעולות הביטחוניות שביצע, המשיך לחתור לפיתוח ראייה מקיפה וישימה בתחום הביטחון. בספרו מתח ביקורת קשה ונוקבת על ארגון "ההגנה" שכשל, לטענתו, באופן מוחלט בתפקידו ב-15 השנים הראשונות לקיומו.⁴² במטרה לשנות מצב זה, קרא כל מקור שהצליח להניח את ידו עליו, לרבות ספרות צבאית רוסית, או ספרות שעסקה בלחימה ניידת בלילה ביפן.

אך בן-חור לא הסתפק בספרים שקרא, והכוח המעצב העיקרי של תפיסת עולמו הביטחונית היה שיחותיו עם ותיקי ארגון "השומר". בן-חור הגיע אומנם לישראל לאחר שהארגון חדל להתקיים, אך הוא ראה בו את היסוד לכוחות המגן של היישוב היהודי בתקופת המנדט: "מסורת 'השומר' היתה הצעד הראשון במסע אלף הקילומטרים של בניין העוצמה העברית והיא השפיעה יותר מכל האחרות".⁴³

במטרה ללמוד את שיטות עבודתו של "השומר", נפגש בן-חור עם חבריו – אלכסנדר זייד, יונה רסין, נחום הורביץ ואחרים – ואלה הציגו לו את האתגרים הרבים שניצבו בפניהם בעת הקמת הארגון, לרבות שלטון זר, מיעוט משאבים, ומספרם המועט של היהודים באוכלוסייה בהשוואה למספרם של הערבים. לאחר קריאת הספרות בנושא והפקת תובנות מניסיונם של אנשי "השומר", גיבש בן-חור מענה שנבנה בהתאם לאתגרים והתבסס על חמישה עקרונות מרכזיים בתפיסת הביטחון שלו: הראשון שבהם היה היציאה מן הגדר: הגנה על הביטחון אינה יכולה להתמצות בשמירה בתוך היישובים ובשדות, שכן הניידות והשליטה במרחב הן רכיבי חיוני להגנה על הביטחון; השני, הקמת ארגון ביטחון מקצועי, מאומן היטב, הפועל בפריסה ארצית מתוך נקודת מבט לאומית, הממוקדת בטובת הכלל ולא רק בזו של היישוב הבודד; העיקרון השלישי, פיתוח הרתעה באמצעות קביעת תג מחיר

38 ירמיהו רבינא אגודת השומרים: זכרונות ומעשים – פרקים בתולדות השמירה והביטחון מפני ותיקי אגודת השומרים הא"י (1966).

39 גד קרויזר "הקמת גדר הצפון במרד הערבי ושאלת כישלונה: בחינה מחודשת" קתדרה 120, 201 (2006) (להלן: קרויזר "הקמת גדר הצפון").

40 מרדכי נאור "קונצ'רטו לצינור מס' 1 – צינור המים הראשון לנגב 1947" יישוב הנגב 1900-1960, 6 (מרדכי נאור עורך 1986).

41 מאיר דוידזון דמותו של אלוף במחלוקת 16 (1990).

42 בן-חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 34.

43 שם, בעמ' 23.

לפגיעה ביהודים, שיושג, בין היתר, באמצעות פשיטה על בסיסי האויב בשעות הלילה, כי "הלילה הוא ידיד האמיצים"; העיקרון הרביעי, הכרה בחשיבות המידע המודיעיני על המתרחש בקרב הערבים, שיושג רק מתוך התערות עימם, הכרת שפתם ומנהגיהם; והעיקרון החמישי והאחרון בתפיסת הביטחון, חשיבות הכיבוש הכפול של הקרקע – הן באמצעות הקמת נקודות התיישבות במקומות בעלי חשיבות אסטרטגית, והן באמצעות כיבוש העבודה החקלאית, בעיקר בגליל, שתפחית את התלות בפועלים הערבים.⁴⁴ לצד הידע הרב שרכש בתחום הביטחון, לא יכול היה בן-יחור להתעלם מהתהום שאינה ניתנת לגישור בין אנשי צבא לפוליטיקאים, והחל לפתח מידה מסוימת של בוז, שלא תמיד טרח להסתיר, כלפי הנהגת היישוב. כמו רבים אחרים ביישוב, הוא הבין את חשיבות המרות הלאומית, בתקופה שבה נעדרו אמצעי כפייה ממלכתיים עצמאיים, אך סבר שיש בעייתיות רבה במצב שבו "הפוליטיקאים נשאו ברמה את דגל עליונות המוסדות האזרחיים הנבחרים על הגוף הצבאי".⁴⁵ כפיפות זו היא שהובילה לטענתו לדחיקתם הצידה של ראשי "השומר", הפלמ"ח, וגם של חברים בודדים בשורותיהם, שנחשדו בידי פוליטיקאים כמו בן-גוריון ושאול אביגור, שהם עלולים לאתגר את מעמד ההנהגה הפוליטית או להאפיל על חבריה:⁴⁶

חששו מארגון צבאי חזק ובעל יוקרה שלא יוכלו לשלוט בו [...] מבחינת סמכותם הפוליטית והאישית זה היה צעד מחוכם, אך בטחון ישראל ניזוק במידה מסוימת בשל כך (מפרשה זו למדתי עד כמה מסוכנת פוליטיקה במערכת הבטחון. לימים הוכרחתי אני לשלם את מחירה של אי הסכמה לפוליטיקאים). כשאני עושה את המאזן הכולל, אני מגיע למסקנה שאי אפשר היה להימנע מדיאלקטיקה זו של עימותים בין אנשי בטחון מקצועיים לבין פוליטיקאים. בשעת מבחן בטחוני קשה ניתנת ההגנה בידי אנשי הבטחון [...] אחר כך, בעיתות רגיעה יחסית, מחסלים או מחלישים העסקנים את יחידות-הצבא המובחרות כדי שמעמדם שלהם בצמרת לא יועם. רק לעיתים נדירות בהיסטוריה אפשר כנראה לקיים מזיגה חיובית ושיתוף-פעולה פורה בין אנשי בטחון מקצועיים לבין עסקנים פוליטיים. לצורך זה צריכים לעמוד בראש המערכת הלאומית מנהיגים אמיתיים, ותופעה זו אינה מתרחשת בדרך כלל.⁴⁷

44 ש.ש.

45 ש.ש, בעמ' 45.

46 ש.ש, בעמ' 60.

47 בן-יחור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 34.

העימות הראשון של בן־חור על רקע זה עם הנהגת הארגון היה לאחר פרעות תרפ"ט (1929), שנבעו לטענתו מכשל של "ההגנה", אך הובילו רק לחיפוש שעירים לעזאזל בתוך הארגון, ולעזיבתם של כמה ממפקדיו.⁴⁸ גם בתקופת המרד הערבי (1936-1939) מתח בן־חור ביקורת קשה ונוקבת על כישורי המודיעין הכושלים של "ההגנה", ועל הנהגת היישוב היהודי, ובראשה בן־גוריון, שכשלו בזיהוי הסימנים למרד המתקרב.⁴⁹ אך בן־חור כבר הבין שהמענים המתאימים לא יגיעו מהנהגת היישוב, וגם לא מבכירי "ההגנה": "ההיסטוריה הצבאית וניסיוני האישי לימדוני כי שינויים בדרכי־לחימה התחוללו למטה, בשדה־הקרב, בקרב הלוחמים והמפקדים הזוטרים ולא במטות הכלליים ובמועצות הגנרליים".⁵⁰

בתקופה שקדמה למרד הערבי, ובעיקר במהלכו, ניסח בן־חור ויישם את שיטות העבודה הנדרשות ל"הגנה", שהתבססו על שיחותיו עם אנשי "השומר". הראשונה הייתה, כאמור, "היציאה מן הגדר", ובמסגרתה הותקפו יישובים ערביים בחסות הלילה תחת שמירה סטטית, מתוך הנחה כי ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה. גישה טקטית זו הייתה מרכזית בהשקפת עולמו הביטחונית. נוסף על כך, בן־חור הקים את יחידת "הנוודת", שביצעה את פעולות התקיפה,⁵¹ ואת פלוגות השדה שבמסגרתן חתר לאיגום כוחות היישוב תחת מפקדה ארצית, ולא בתוך מסגרת מצומצמת ונפרדת של כל יישוב. באופן אירוני, דווקא עם קום המדינה תמה הקריירה הביטחונית שלו: הוא מונה אומנם לראש אגף ההדרכה במטכ"ל, אך מחלוקת שהתגלעה בינו ובין ראש הממשלה ושר הביטחון דאז בן־גוריון ביחס לדמותו של צה"ל ודרך ניהול המלחמה, הובילה אותו לוותר על דרגת האלוף, ולשרת כנהג בחטיבת גבעתי, תחת שם בדוי.⁵²

בתום המלחמה נסע לארצות הברית והחל בלימודי תואר ראשון בהנדסה. בזיכרונותיו כתב כי לא בחל בשום עבודה, ושם מאחוריו את חילוקי הדעות האידיאולוגיים. בתקופת לימודיו הוא התגורר בביתו של אדם משותק, וסייע לו להתלבש, להתרחץ ולאכול בתמורה למגורים וארוחת בוקר.⁵³ כשהצטרפו אליו אשתו ובנו מצא עבודה כסבל בנמל. בלימודיו הוא פגש סטודנטים ישראלים אחרים; אחד מהם היה איש לח"י, שהתמחה בעבר בהכנת מעטפות נפץ, וסייע לו כעת בלימודי המתמטיקה.⁵⁴

כשחזר לישראל המשיך בן־חור בארגון פעילות התנדבותית בתחום הביטחון בקפ"ר: במאי 1967, במהלך תקופת ההמתנה, הקים את יחידת "המתנדבים לספר" שמנתה כ־500

48 שם, בעמ' 54.

49 שם, בעמ' 70.

50 שם, בעמ' 73.

51 שם, בעמ' 201.

52 דוידזון, לעיל ה"ש 41, בעמ' 233.

53 בן־חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 14.

54 שם.

איש ופעלה תחת פיקודו במהלך המלחמה בשינוע חומרי כיבוי ליישובי הנגב ותיקון משאבות מים ומכונות. היחידה פורקה בתום המלחמה.⁵⁵ במלחמת ההתשה הקים כאמור את הלמ"ס, שבה יתמקד מאמר זה. בשנת 1974 מונה לתפקיד יועץ לענייני ביטחון לראש עיריית קריית שמונה, ופעל להקמת המשמר האזרחי בעיר, במסגרת המשטרה, והיה למפקדו. אך גם הפעם התקשה להתמודד עם התערבות פוליטית בשיקול דעתו בתחום הביטחון, ולנוכח חילוקי הדעות שהתעוררו בנוגע למשמר האזרחי, התפטר מתפקידו.⁵⁶ מן המקובץ לעיל, נדמה שניתן לקבוע כי אליהו בן-חור היה דמות ייחודית, שניחנה בתפיסת ביטחון נרחבת, מוצקה ומעמיקה, תפיסה שאותה פיתח וביסס על שיח עם בעלי ניסיון בתחום, קריאת מגוון מחקרים, ובהסתמך על ניסיונו האישי במשך 25 שנים. עם זאת, חוסר יכולתו או רצונו להתמודד עם הכפיפות לממסד – הפוליטי או הצבאי – הובילו לעזיבתו את המערכת, ואף את המדינה לשנים אחדות. כשחזר ארצה לא ויתר על חזונו הביטחוני, אך המשיך, חרף שינויי העיתים, לפסוע בנתיב הוולונטרי, ולא בזרם המרכזי הצה"לי.

2. הגורמים להקמת הלמ"ס והקשיים שניצבו בפניה

שאלה מסקרנת היא מי הגה את הקמת הלמ"ס, בן-חור או צה"ל? לפי מסלול חייו של בן-חור, ולפי עוצמת התנגדותו של הצבא למיזם, קשה לפקפק בכך שאת הרעיון הגה בן-חור עצמו, ואז ניסה לרתום את הצבא אליו. עם זאת, לעיתים הציג בן-חור את הדברים בצורה הפוכה, כאילו הייתה זו יוזמה של הצבא. זאת, קרוב לוודאי, על מנת להגביר את המוטיבציה של המתנדבים הפוטנציאליים, שהיו בעלי מאפיינים דומים לשלו, להצטרף ליחידה. גם נכונותו לוותר על קרדיט לרעיון, תוך התמקדות בהקמת היחידה, הייתה אופיינית לו.⁵⁷

הגורם המרכזי שהוביל את בן-חור ליזום את הקמת הלמ"ס נשען על תפיסת העולם שפיתח בעת שירותו ב"הגנה": הבנת חשיבותם של יישובי הספר לביטחונה של ישראל, והערכת עוצמת האתגרים שעיימם נדרשו תושביהם להתמודד מאז החלה מלחמת ההתשה. בעיות הביטחון ביישובי הספר הצריכו כבר מיום הקמתם קיום תורנויות שמירה של תושבים על בסיס קבוע, דבר שהקשה עליהם לנהל חיי שגרה סדירים. ההסתננויות –

55 שרגא הריגיל "אנשים מאחורי הכותרת – פעם חייל תמיד חייל" מעריב 8.9.1969, 23.

56 מאיר הראובני "מפקד המשמר האזרחי בקרית שמונה מתפטר" מעריב 28.11.1974, 4.

57 בן-חור הגה עם יצחק שדה את הקמת הפו"ש, והצעה שהוגשה ל"הגנה" כללה אותו כמפקד ואת יצחק שדה כסגנו. ארגון "ההגנה" החליט למנות את שדה למפקד ואת בן-חור לסגן, והוא קיבל את ההצעה תוך התמקדות בהוצאת המיזם לפועל. בן-חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 107. ראו גם שאול דגן הפו"ש: פלוגות השדה של ארגון ההגנה (1995).

ועימן הצורך בשמירה – אך גברו בתקופות מלחמה.⁵⁸ בחזור אישי שכתב בן-חור עבור המועמדים ליחידת הלמ"ס, הודגשה מציאות קשה זו: "מצב החרום בארץ, הגובל באחרונה במלחמה ממש, מעמיד במיוחד את הישובים בספר יום-יום ולילה-לילה במטווחי אש האויב, ומתוך כך בנטל ביטחוני כבד ביותר".⁵⁹

גורם נוסף, אידיאולוגי באופיו, ואולי משני בחשיבותו, ניצב ביסודו של המיזם: רצון לחתור לצמצום הפערים שבין המרכז לספר. בריאיון לעיתון "דבר", לאחר שהלמ"ס כבר החלה בפעולתה, הזכיר בן-חור לקוראים: "מלבד העבודה המפרכת מבוקר עד ערב בקרבת הגבול – עבודה קשה כשלעצמה – מצוים אנשי הישובים לעסוק גם בשמירת לילה [...] עלינו לזכור, שהישובים שם הם אזרחים כמונו ולהם נשים וילדים. עלינו לבטא הזדהות עם האנשים שם".⁶⁰

אומנם, בתקופה זו פעל כבר "מפעל ההתנדבות לספר", שהקימה ההסתדרות לאחר מלחמת ששת הימים, ואיגד תחתיו אלפי מתנדבים שהגיעו בעיקר מחוגים אזרחיים מאורגנים: ההסתדרות, העיריות, תנועת הנוער העובד, סטודנטים וחיילים.⁶¹ עם זאת, מתנדביו יצאו בעיקר לסייע לקיבוצים באזורי הספר, ואילו למושבים וליישובים אחרים כמעט לא הוענקה עזרה. זאת, אף שהקיבוצים היו רק מיעוט מבין יישובי הגדר, ומצב השמירה בהם היה טוב בהרבה, כיוון שרבים מחברייהם שירתו במחתרות ובצבא, ולמרות ריבוי מספרם של העולים במושבים, שהיו בעלי ניסיון צבאי מועט, אם בכלל.⁶² כך, עצם קיומו של "מפעל ההתנדבות לספר" רק הבליט את ממדי הפערים בחברה הישראלית. תוכניתו של בן-חור הייתה פשוטה למדי: לקרוא לכלל בני דורו, שהיו בעלי רקע מסוים בתחום הביטחוני – במחתרות, בצבא או במסגרות אחרות – לשלב זרועות במפעל התנדבות משותף למען יישובי הספר. חרף אופייה הפשוט של תוכניתו, ומצוקת הביטחון ביישובי הספר, נתקלה התוכנית כבר מראשית דרכה בהתנגדויות לא מעטות. ב-26.4.1969 התקיימה בבית אליהו גולומב בתל אביב ישיבה שכינס בן-חור ובה הציג את תוכניתו. לישיבה הוזמנו מי שהתאימו לפרופיל הנדרש למתנדבי התוכנית: מעל גיל 50 שאינם משתייכים לצה"ל או להג"א, ובעלי רקע ביטחוני. את דבריו פתח בדיווח על

58 יוסף אוחיון "מערך השיטור של משמר הגבול ביישובי הספר בשנים 1953-1956: בין משימתיות ביטחונית לפעולות אזרחיות וחברתיות" *משטרה והיסטוריה* 2, 48 (2020).

59 חזור "מבצע התנדבות לספר 1969" (ללא תאריך), ארכיון יד טבנקין (להלן: א"ט) 15-18/4/2020.

60 דורון רוזנבלום "כל קשיש וטוב – לנשק" *דבר* 15.9.1969, 3 (להלן: רוזנבלום "כל קשיש").

61 על המפעל של ברל רפטור ראו צבי מגן "ההתנדבות למשקי הספר בעיצומה" *דבר* 24.5.1968, 8. עם פרישתו של ברל רפטור לגמלאות ביולי 1971 הועברה הפעילות של מפעל ההתנדבות למרכז החקלאי.

62 לוי יצחק הירושלמי "הקונסול של קריית שמונה" *מעריב* (מוסף ימים וילות) 10.5.1974, 11 (להלן: הירושלמי "הקונסול"); "הבן נלחם בתעלה האב שומר על גבול לבנון" *מעריב* 11.9.1969, 14 (להלן: "הבן נלחם בתעלה").

תמיכת הרמטכ"ל ואלוף פיקוד הצפון ביוזמה, והוסיף כי לרשותם יועמד משרד בלשכת המטכ"ל, וקצין קישור שיתאם את פעילות היחידה עם צה"ל. עוד מסר כי היחידה שתוקם תהיה עצמאית ותפעל בגבול הצפוני.⁶³

במהלך הישיבה הוחלט להקים שתי ועדות: האחת, שתנסח שאלון למועמדים ותפיצו לאוכלוסיית היעד, והשנייה, שתבחן את מידת התאמת המועמדים מבחינה ביטחונית, מקצועית וכללית להתנדבות ביחידה. נוסף על כך, הוצעו שלוש אפשרויות לשמות ליחידה: "מתנדבים לספר", "לוחמים לספר", או "לוחמי המדינה", אך לא התקבלה הכרעה. רק בישיבה שנערכה לאחר שבוע הוחלט כי שמה יהיה "לוחמי המדינה לספר",⁶⁴ בחירה שעליה ראוי להתעכב: הודגשה הלחימה, הודגשו זהות הגורם השולח (המדינה) וזהות הנשלחים (לוחמים), והודגשה מטרת הפעולה (הגנת הספר), אך הושמט ערך ההתנדבות. נדמה כי המיליטריזם הישראלי לא פסח על שום חלק בישיבה: החל במקום התקיימותה, בית אליה גולומב, אביו הרוחני של ארגון "ההגנה", עבור בדגשים שהוצגו ביחס לקשר לצה"ל, לרבות תמיכת הרמטכ"ל ואלוף פיקוד צפון במיזם, משרד בלשכת המטכ"ל, קצין קישור בין היחידה לבין צה"ל, וכלה בשמות שהוצעו ליחידה שהדגישו את השורש לח"מ, והשם שנבחר לבסוף. ייתכן כי בן-יחור, חרף מרדנותו, ואף שעזב את מערכת הביטחון בטריקת דלת כפי שתואר לעיל, ביקש מתוך תחושות תסכול וחוסר מיצוי של יכולותיו הצבאיות, לקשור את המיזם לצה"ל. אפשרות אחרת, חלופית או משלימה, היא כי ביקש להציג את המיזם ככזה הזוכה לברכתו ותמיכתו של צה"ל, במטרה להעלות את יוקרתו ואת נכונות ההתנדבות לשורותיו. גישה זו תואמת את אופן ניתוחו של ברוך קימרלינג את החברה הישראלית כחברה מגויסת, שבה שמור לצבא מקום מרכזי, ורבים מאזרחיה שירתו בו במשך הדורות.⁶⁵

אך עד מהרה החלו להתעורר הקשיים. חרף העובדה שחלפו למעלה משני עשורים מאז הקמת המדינה, רוחות הרפאים של העבר לא חדלו לרדוף את ההווה, והמאבק הנסער שפילג את היישוב בשלהי המנדט הבריטי, המשיך להשפיע על החלטותיהם ורגשותיהם של ארגונים ויחידים. בן-יחור עצמו סבר כי ניתן להותיר את משקעי העבר מאחור, אך כבר בישיבת המזכירות הארצית של ותיקי "ההגנה" (2.7.1969) שבה הציג את תוכניתו, הביע אחד מחברי המזכירות התנגדות לשיתוף יוצאי האצ"ל והלח"י במיזם.⁶⁶ ברל רפטור, נציג מפ"ם בוועד הפועל של ההסתדרות, הביע גם הוא את התנגדותו למיזם. בישיבה באוגוסט 1969 דיווח בן-יחור כי קיימת אצל רפטור "מעין התנגדות לנושא", מבלי להרחיב

63 פרוטוקול ישיבת ב"כ הארגונים (26.4.1969), אי"ט 25/18/4-15.

64 פרוטוקול ישיבת ב"כ הארגונים (3.5.1969), שם.

65 ברוך קימרלינג "מיליטריזם בחברה הישראלית" תיאוריה וביקורת 4, 123 (1993).

66 פרוטוקול ישיבת המזכירות הארצית (2.7.1969), אי"ט 25/18/4-15; לבסיסן של חלק מן המחלוקות כאן, ראו שביט, לעיל ה"ש 10.

בעניין.⁶⁷ ייתכן כי רפטור חשש שהמיזם החדש יעיב על "מפעל ההתנדבות לספר" של ההסתדרות, או שהתנגד משום שפעילי הלמ"ס מתחו ביקורת על פעילותו, הממוקדת בקיבוצי הספר בלבד. כך או אחרת, נראה שהתנגדות זו הייתה אף היא בעוכרי הלמ"ס, שכן היא צמצמה את ממדי התמיכה, המועטה ממילא, שלה זכה המיזם.

שני מתנדבים במעלות. מאוספי ביתמונה, צילום: יהושע זמיר

גם הצבא לא שש לאמץ את הצעתו של בן-חור: אלוף פיקוד צפון דוד אלעזר וקציני המטה אומנם הביעו עמדה חיובית בנוגע ללמ"ס,⁶⁸ אך משרד הביטחון בכללותו לא מיהר לרתום עצמו, ובעיקר לא את תקציביו, או לספק סיוע לוגיסטי. ניצחנו המהיר ועתיר ההישגים של צה"ל במלחמת ששת הימים הותיר את ההתנדבות עניין חשוב ברמה התיאורטית, אך לא ברמה המעשית, בעיני הדרג המדיני והצבאי, וככזה שאין טעם להשקיע בו משאבים ומאמצים. שנים אחדות לאחר פירוק הלמ"ס, אמר בן-חור: "דיברתי אז עם גולדה מאיר בעניין זה, היא אמרה: העניין שייך למשה דיין. הגעתי לדיין הוא אמר לי: אליהו אני לא אתערב בזה, זה שייך לצ'רה (צבי צור). הוא, צ'רה, התחיל להבהיל אותנו, שקר בחורף ודברים דומים".⁶⁹

67 סיכום ישיבה במשרדי הלמ"ס (17.8.1969), אי"ט 25/18/4-15.

68 מכתב מבן-חור לדיין (22.6.1969), אי"ט 25/18/3-15.

69 הירושלמי "הקונסול", לעיל ה"ש 62.

ביוני 1969 שלח בן-יחור הנרגז מכתב לדיין, ובו ציין בין היתר כי ההתנגדות לצעד זה מזכירה לו את ימי הקמת פלוגות השדה שנועדו לקדם את תוכנית "היציאה מן הגדר", בעוד מפקדים ב"הגנה" התנגדו ל"חריגה מן השגרה".⁷⁰ דבריו אלה מלמדים כי בן-יחור עצמו הצליח להתעלם ממשקעי העבר בין המחטרות, אך לא מתסכולו ביחס להנהגה הפוליטית והצבאית שנולד בתקופת המנדט, ונראה שלא התפוגג מאז. קורטוב מתחושת חוסר הנחת שאחזה בבן-יחור לנוכח התנגדות צה"ל להקמת היחידה ניתן למצוא בראיונות שהעניק לעיתונות, בעיצומם של הדיונים. בריאיון ל"על המשמר" אמר בן-יחור כי "בלע הרבה צפרדעים", אך לא פירט, כדי להימנע מחיכוכים מיותרים שיפגעו בסיכויי קבלת האישורים הנחוצים להקמת היחידה.⁷¹ בעניין התקציבים המוגבלים שהוענקו לו אמר ליובל שופט, כתב "על המשמר", בהומור מריר "אם אשב בכלא בגלל שימוש בצ'קים דחויים – זכור להביא לי סיגריות".⁷² בריאיון לעיתון "מעריב" בשנת 1974 אמר כי תהליך הקמת הלמ"ס "עלה לי בכסף ובבריאות".⁷³

עם זאת, במשטרה ובמג"ב הביעו ביולי 1969 תמיכה במיזם. מפכ"ל המשטרה דאז, פנחס קופל, שהיה בעבר מפקד מג"ב (1953-1964), הבין את חשיבות תרומתם של המתנדבים בהגנה על יישובי הספר. סגן ניצב א' כהן, קצין היישובים של מג"ב, כתב לבן-יחור כי מג"ב "מעוניין ויעשה כל מאמץ שמבצע ההתנדבות יצליח מהמחזור הראשון ועד גמר המבצע כולו".⁷⁴ לפיכך, לאחר בקשות חוזרות ונשנות, אישרו שר הביטחון והרמטכ"ל את הקמת היחידה, ובישיבה שהתקיימה בלשכת שר הביטחון באוגוסט 1969, סיכם צור את עמדת המשרד בנושא: "אנו לא מסוגלים ובנויים לטפל בארגון כזה, שמחננו שמשמר הגבול קיבל את הטיפול על עצמו – אנו לא בתוך העניין ואין אנו מתכוונים להיכנס לעניין – יחד עם זאת אני מעדיף ביותר את עניין ההתנדבות וזה טוב לכל הצדדים".⁷⁵

כך, בסופו של יום, שולבה פעילות מתנדבי היחידה במג"ב. קשה לדעת אם החלטה זו אכזבה את בן-יחור, שהעדיף בבירור את צה"ל, או שמא הסתפק בכך, והיה כבר שבע אכזבות, ולכן הסתפק בכך שהמיזם יצא לדרכו, מבלי לעסוק בשאלה אם יוכפף לגוף כזה או אחר. יחידת הלמ"ס הוכפפה לפלוגה ח', בפיקודו של סגן ניצב אברהם מרכוס, שכוחותיה הוצבו בגבול לבנון. יחידות משנה של הפלוגה שוכנו בתחנות

70 מכתב מבן-יחור לדיין, לעיל ה"ש 68.

71 יובל שופט "לוחמי המדינה לספר (למ"ס)" על המשמר 2.9.1969, 6 (להלן: שופט "לוחמי המדינה לספר").

72 שם.

73 הירושלמי "הקונסול", לעיל ה"ש 62.

74 מכתב מסנ"צ א' כהן בשם מפקד מג"ב לבן-יחור (25.7.1969), אי"ט 15-25/18/5.

75 פרוטוקול הישיבה בלשכת שר הביטחון (20.8.1969), אי"ט 4-15/25/18.

המשטרה שהקימו הבריטים במהלך המרד הערבי (1936-1939) בגבול לבנון,⁷⁶ ומהן יצאו לפעילות המבצעית, דבר שהוביל לפיזורן לאורך הגבול, בקרבת היישובים שבהם פעלו מתנדבי הלמ"ס.

מסמך שגיבש אליהו בן-יחור על אודות התקציב הנדרש להקמתה של היחידה תיאר לא רק את צרכיה החומריים מנקודת מבטו, כי אם גם – ואולי בעיקר – כיצד הצטיירה דמותה בעיניו.⁷⁷ התכנון התקציבי התבסס על עשר חוליות בנות שישה מתנדבים כל אחת, שיצאו מדי יום ראשון בשעה 5:30 ליישוב הספר שבו שובצו, ויסיימו את תורנותן ביום ראשון שלאחריו, בשעה 4:00. העלות המרכזית בתקציב הייתה מנגנון ההפעלה ובו ארבעה עובדים, שינהלו בשכר את פעילות הלמ"ס ממשרד שימוקם בלשכת המטכ"ל. למשרד לא הוקצה תקציב נפרד, דבר המלמד כי בן-יחור הניח שצה"ל יקצה משרד ליחידה. שכר העובדים תומחר לפי תפקידם – ומינם: קצין מנהלה (2,000 לירות לחודש); עוזר לקצין; מפקח על הפעילות שיבקר ביישובים, ויהיה קניין ואיש חוץ (1,500 לירות לחודש לכל אחד); ו"פקידה מדפיסה" (600 לירות לחודש).

עוד הובאו בחשבון הוצאות נוספות שיידרשו עבור העובדים הקבועים, לרבות הוצאות סוציאליות (20,000 לירות); הוצאות משרדיות (6,000 לירות); והוצאות "דלק ושונות" עבורם (12,000 לירות). הפקידה, ששכרה ממילא היה הנמוך ביותר, לא הובאה בחשבון בהקשר זה. לצד המנגנון המרכזי, תוכננה הקמת חמישה מרחבים, על פי צפיפות האוכלוסייה, ועל כל מרחב יופקד קצין מתנדב שירכז את הפעולות, לרבות גיוס, אימונים והדרכה (18,000 לירות).

ביחס למתנדבים עצמם היה התמחור צנוע יותר: ביטוח לאומי (3,500 לירות); "ביטוח סיכון מלחמה פסיבי" (50,000 לירות); הסעות מתנדבים הלוך וחזור (31,200 לירות); מנות קרב (40,000 לירות); אספקה טרייה כגון ביצים וירקות (52,000 לירות); והוצאות הנדרשות עבור המתנדבים כגון תנורי חימום לחורף, ציוד מטבח, מגפיים, מעילי גשם או פנסים למקרה של הפסקת חשמל (5,000 לירות). נוסף על כך, הובאו בחשבון "הוצאות בלתי נראות מראש" (10,100).⁷⁸

76 גד קרויזר הטיגארטים: הקמת מצודות המשטרה הבריטית בארץ ישראל 1938-1943 (2011).

77 "הצעת תקציב לפעולות למ"ס" (16.8.1969), אי"ט 15-18/3.25.

78 שם.

3. "כנראה שעדיין זקוקים ליי": גיוס מתנדבים ומאפייניהם

התוכנית להקמת הלמ"ס כללה גיוס 10,000-15,000 מתנדבים⁷⁹ מבין כ-140,000 איש בעלי הרקע הביטחוני המתאים על פי נתוני משרד הביטחון.⁸⁰ לכל מועמד נשלח חוזר בחתימתו של בן-חור, ובו נכתבו בין היתר הדברים הבאים:

מצב החירום בארץ, הגובל באחרונה במלחמה ממש, מעמיד [ב]מיוחד את היישובים בספר יום-יום ולילה-לילה במטווחי אש האויב, ומתוך כך בנטל בטחוני כבד ביותר. בעקבות פנית צה"ל, אנו, לוחמי המדינה למן הקמתה, ולוחמי המדינה - בדרך להקמתה, נשתף עצמנו בפועל ובהתמדה בהגנת יישובי הספר, ולהגשת עזרה לפי מיטב יכולתנו. לפיכך אנו פונים אליך, להמשיך במסורת ולהוכיח, לעצמך ולכלל ישראל כאחד, כי עוד לא פסה רוח התנדבות מקרבנו. הפעם אנו נדרשים לצאת לעיירות פיתוח ולמושבים בספר, בצפון הארץ, בעמק בית-שאן, על גבול הלבנון ונהר הירדן, ולהגיש שם עזרה, ככל אשר תושט עלינו [ההדגשות הוספו].⁸¹

בחוזר מודגש מסר של המשכיות ("הפעם") ומודגשת חשיבותה של הפעילות הנחוצה, החיונית ממש, ושופעת המשמעות הלאומית: לא מתוך צורך אישי חלילה של המתנדבים, או מעודף זמן פנוי, כי אם פעילות מוסדית, לפי דין התנועה, לפי בקשת הנהגת היישוב ("אשר תושט עלינו"). בחוזר פורט גם טיב ההתנדבות הנדרשת: התחייבות המתנדבים לשמירה למשך שבוע ביישובים, עריכת תצפיות בקו הגבול, איוש בתי חולים שדה, נהיגה באמבולנסים, אחריות על מכשירי הקשר, הסעת פצועים ברכביהם הפרטיים של המתנדבים, וביצוע תיקונים חיוניים בתחום החשמל, הבניין והשרברבות לאחר הפגזה.⁸² "ארגון יוצאי ההגנה" הופקד על איתור המועמדים והכנת התשתיות לגיוס. הבחירה בו נבעה כנראה בגלל היותו הארגון הגדול ביותר, או מכיוון שבן-חור הכיר מקרוב את יכולותיו, ולא בשל משקעי העבר והיריבויות בין הארגונים השונים.⁸³ ניסיונות איתור המועמדים נעשו בכמה דרכים: פרסום מודעות בעיתונים מראשית אוגוסט 1969, שעוצבו

79 עיטור על"ה (עיטור לוחמי המדינה) מוענק בידי משרד הביטחון מאז שנת 1968 למי שהיה חבר בארגון צבאי או בעל אופי צבאי בין השנים 1909-1948, לרבות "השומר", "ניל", "ההגנה", "אצ"ל, לח", חיילי הגדודים העבריים במלה"ע הראשונה, מתנדבים במשטרת המנדט ובנוטרות, ארגונים וגופים שעסקו במפעל ההעפלה, לחמו בנאצים, ריצו עונשי מאסר בתקופת המנדט ועוד. ראו באתר משרד הביטחון <https://www.mod.gov.il/pages/heritage/etorim.asp>

80 בן-חור למושה דיין (22.6.1969), אי"ט 25/18/3-15.

81 חוזר עבור "לוחמי המדינה לספר", אי"ט 25/18/4-15.

82 שם.

83 "ארגון יוצאי חברי ההגנה" הוקם לאחר מלחמת 1948, וחבריו שירתו ב"הגנה" עד להקמת צה"ל

בסיועו של אביגדור פרי, בעל משרד ליחסי ציבור בתל אביב שהתנדב ליחידה;⁸⁴ באמצעות אגף כוח האדם בצה"ל;⁸⁵ ובאמצעות פניות של מקימי היחידה למכריהם. המיזם זכה לתהודה נוספת כשהחלו להתפרסם על אודותיו מאמרים בתקשורת, שכללו ראיונות עם מתנדבים נלהבים. עם זאת, לא פעם התאפיין הסיקור התקשורתי בהומור לגלגני, כפי שניתן ללמוד מכותרות המאמרים, כמו למשל "הסבתא מרמת גן הותירה את הנכדים בעורף ויצאה לחזית" ("מעריב" 8.9.1969), או "כל קשיש וטוב לנשק" ("דבר" 15.9.1969) וגם "הלמ"ס כבשו את מטולה" ("למרחב" 5.9.1969).

יחידת הלמ"ס שלחה פנייה ראשונית לכל מי שהתאימו לפרופיל ההתנדבות לפי המידע שנאסף בצה"ל. הפנייה כללה מידע על המיזם ושאלון שבו התבקשו למלא פרטים אישיים, את שם הארגון הביטחוני שאליו השתייכו בעבר, דרגה, השכלה, מקצוע וכישורים נוספים.⁸⁶ בעיתון "דבר" תוארה ההתרגשות שאחזה באחד המתנדבים עם קבלת המכתב: "שאלון קטן ופשוט הגיע אלינו הביתה. מה הוא חולל בקרבנו! לפתע נתעוררו בנו עשרים וכמה השנים האחרונות. ברטט ניגשנו לארון הבגדים ופתחנו אותו: כמה בגדי חאקי מתקופת ההגנה, כמה אביזרים ששרדו למזכרת מימי השירות בצבא הבריטי, בבריגדה".⁸⁷

רק קומץ מחברי הקיבוצים נרתמו למיזם, בטענה שהם תורמים ליישובי הספר דרך "מפעל ההתנדבות לספר" של ההסתדרות,⁸⁸ וכי עזיבתם את הקיבוץ למשך כמה ימים תפגע בשגרת העבודה במשק. בין חברי הקיבוץ המעטים שנענו לקריאה היה מאיר בליק, חבר קיבוץ משמר השרון בעמק חפר: "כמובן שמזכיר הקיבוץ עיקם מעט את האף, כאשר הודעתי לו על יציאתי לספר. אני הרי עובד ותיק בלול, ויציאתי לתקופה של שבוע עלולה ליצור בעיות של כוח אדם. אבל בסופו של דבר, חייב גם אני לתרום משהו למדינה כחייל ותיק. עזבתי את הכל בקיבוץ – ובאתי".⁸⁹

ההתנדבות ללמ"ס נעדרה זיקה ארגונית או פוליטית, והייתה פתוחה לכל שכבות הציבור מכל הארץ. בן-חור התנגד ל"התנדבות מאורגנת", מעין זו שאפיינה את "מפעל ההתנדבות לספר" של ההסתדרות, והדגיש כי הגיוס חייב להתבסס על החלטה אישית. את ההתנגדות להתנדבות מאורגנת בעלת זיקה פוליטית נימק אחד ממקימי היחידה כך:

84 "מוקמת יחידת מתנדבים של לוחמי המדינה לספר" **הצפה** 13.8.1969, 6; "יחידת מתנדבים של לוחמי המדינה לספר" **על המשמר** 13.8.1969, 8; שופט "לוחמי המדינה לספר", לעיל ה"ש 71; "גדל מספר המתנדבים לספר" **מעריב** 21.9.1969, 7.

85 "140,000 לוחמים לשעבר ייקראו להשתתף בתנועת ההתנדבות לספר" **דבר** 21.9.1969, 3.

86 רזונבלום "כל קשיש", לעיל ה"ש 60.

87 אראלה דלדה לבני "המתנדבים בספר" **דבר** 15.9.1969, 3.

88 "יחידת מתנדבים חדשה: לוחמי המדינה לספר" **על המשמר** 27.8.1969, 6.

89 "מצבא ניקולאי לדובב" **מעריב** 26.9.1969, 15 (להלן: "מצבא ניקולאי לדובב").

"אין אנחנו מתכוונים להתקשר עם וועדי עובדים, או להיכנס למשא ומתן על תשלום שכר למתנדבים, או כיצד לאפשר למתנדב לקבל בעת התנדבותו את הפרמיה [...] אם רצונו של מישוה להתנדב – יעשה זאת על חשבונו הפרטי"⁹⁰. ואומנם, לא פעם נדרשו המתנדבים לשלם מכיסם הפרטי כמה מהוצאות ההתנדבות, לרבות הסעות ומזון. מתנדבי הלמ"ס היו ברובם גברים, אשכנזים, עירוניים, בני 50-75. היו ביניהם רופאים, עורכי דין, ציירים, אומנים, טכנאים, עקרות בית ופקידים.⁹¹ דרישת הסף, בנוגע לרקע בתחום הביטחון, שיקפה את דמותה המגוונת של החברה הישראלית בתקופה זו, אך גם את פערי המעמדות והמגדר שרווחו בישראל בעת ההיא: בין המתנדבים היו אזרחים ששירתו בצבא הבריטי, במשטרת המנדט, נוטרים, יוצאי הבריגדה היהודית, ותיקי "ההגנה", האצ"ל, הלח"י והפלמ"ח, צבא פולין, רוסיה ועוד,⁹² ומספרן של הנשים היה מועט יחסית.

מה הניע את האזרחים האלה לעזוב את בתיהם ועיסוקיהם ולצאת להתנדב ביישובי הספר בגבול לבנון, תוך סיכון חייהם, ואף מתוך התלהבות של ממש? ניתן להציע שני הסברים: האחד, גילוי סולידריות והזדהות עם מצוקות תושבי הספר, ורצון לסייע להם במידת האפשר בהגנה על ביטחונם. חנוך קלעי, שהוצב לשמירה במושב דובב, כתב לאליהו בן-חור: "כולנו היינו מרוצים מאוד מן המאמץ שעשינו בשמירה ובעבודה. יצרנו קשרים מצוינים עם המושב"⁹³. דבריו ייצגו נאמנה את תחושת רבים מהמתנדבים. ההסבר השני הוא תחושת הערך העצמי שהעניקה להם ההתנדבות, בעיקר לנוכח גילם המתקדם, והנוסטלגיה שחשו לעידן הוולונטרי. יצחק בהט, מתנדב למ"ס בן 72, אשר שירת כקצין בצבא רוסיה במלחמת העולם הראשונה, והתנדב עם אשתו במושב דובב, אמר לעיתונאי "מעריב": "אני אמנם פנסיונר, ולמלחמת ששת הימים לא לקחו אותי, אבל כנראה שעדיין זקוקים לי"⁹⁴. קאזימיר רוטנברג, מתנדב למ"ס שהיה טייס בצבא פולין במלחמת העולם השנייה,⁹⁵ אמר בקצרה: "אני מרגיש שעוד אפשר לעשות משהו לטובת היישובים הנמצאים בקו הראשון"⁹⁶.

90 "הבן נלחם בתעלה", לעיל ה"ש 62.

91 "יחידת מתנדבים חדשה החלה לפעול בגבולות בשמירה ועבודות ביטחוניות", אי"ט 15-2/18/25.

92 "לוחמי המדינה לספר – לשמירה ועבודות ביטחוניות" היום 6, 27.8.1969.

93 מכתב מחנוך קלעי לבן-חור (25.8.1969), אי"ט 15-3/18/25.

94 "מצבא ניקולאי לדובב", לעיל ה"ש 89.

95 צבא פולין, כמו גם חיל האוויר שלו, היו מצומצמים בהיקפם ונחותים ביכולותיהם בהשוואה לאלה של צבא גרמניה. באוקטובר 1939, לאחר הימלטות ממשלת פולין וכיבוש המדינה בידי הצבא הגרמני, חדלה פולין להתקיים כמדינה, ועימה צבאה.

96 יעקב ארזי "מטולה בקצה האצבע" מעריב 22, 19.9.1969.

העיתונאי חביב כנען הציג את הסיפוק שחש בשבוע ההתנדבות שלו במסגרת הלמ"ס במטולה כך: "מפעל ההתנדבות להגנת הספר מצטיין בשני דברים המעניקים תחושה נפלאה למשתתפיו: הנך נוכח שלמרות התקדמותך בגיל באפשרותך לאחוז בנשק ולחסום את הקטעים הפרוצים בגבול; ניתן לך לפעול בצנעה, בחברת אנשים מחוגים שונים, בלי שהתנדבותך תתחיל במסיבה עם נאומים ותסתיים בטקס חגיגי עם צלמים", תוך שהוא רומז במילים אלה להתנדבות הפוליטית באופייה של "מפעל ההתנדבות לספר" מטעם ההסתדרות.

עם זאת, גילם המבוגר של המתנדבים הצריך דיון בשאלת מצבם הרפואי, ואימתי תיפסל מועמדותם. ד"ר ברוך פדה, מתנדב למ"ס ששירת כקצין רפואה ראשי בצה"ל בשנים 1956-1962,⁹⁷ קבע עיקרון מנחה פשוט: כל מתנדב יודע אם הוא כשיר לשמירה ועבודה, אם לאו. ככלל, לא נדחו אנשים מלהתנדב בגלל מגבלות רפואיות, כי אם נעשה ניסיון לביצוע התאמות נדרשות: כך למשל, אזרח שהיה מוגבל בהליכה מרובה וגויס ליחידה, הוצב במקום שבו נדרשה שמירה סטטית בלבד.⁹⁸ במקרה אחר, אזרח בעל מוגבלות רפואית ביקש בתוקף להתנדב, ולמרות חששותיה של בתו ופנייתה ללמ"ס לסרב לגייסו, בקשתו אושרה.⁹⁹

למתנדבים היה ביטוח מכוחו של חוק נפגעי הספר במקרה של פעולות אויב, והביטוח הלאומי חל עליהם במהלך הנסיעה ליישוב וממנו. עם זאת, לא שולם עבורם ביטוח צד שלישי, חרף קיומה של אפשרות תביעות מעין אלה. הבעיה אומנם "הטרידה את המארגנים"¹⁰⁰ אך קרוב לוודאי שצה"ל לא רצה, ומג"ב לא יכול היה, לשאת בהוצאה ניכרת זו.

תהליכי "החיוול" ליחידה שיקפו דפוסי פעולה צבאיים-היררכיים, שאותם הגה קרוב לוודאי בן-יחור עצמו: עם קבלתו ליחידה, נופק לכל מתנדב כרטיס אישי שנשא את חותמת היחידה.¹⁰¹ ייתכן שהכוונה הייתה להעניק למתנדב תחושת שייכות, ואולי גם היה בכך רצון להידמות למסמך הצה"לי. נוסף על כך, נדרש המתנדב להצהיר אמונים עם גיוסו: "אני מצהיר בזה על הצטרפותי ליחידת לוחמי המדינה לספר, על נכונותי לשרת במסגרת היחידה ולבצע תוך נאמנות, דבקות במטרה ודייקנות, כל הוראה שתניתן לי במסגרת שירותי ביחידה."¹⁰² בדומה לכרטיס האישי, ניתן להעריך כי גם

97 ד"ר פדה מילא שורת תפקידים בכירים במשרד הבריאות, לרבות מנכ"ל המשרד. ד"ר ברוך פדה, מנכ"ל משרד הבריאות" דבר 15.3.1951, 6.

98 הריגיל "אנשים מאחורי הכותרת", לעיל ה"ש 55.

99 "הבן נלחם בתעלה", לעיל ה"ש 62.

100 מכתב מאת יקותיאל קרן, ראש אגף המנהלה של המשטרה אל א' אגמון, הממונה על התקציבים במשרד האוצר (6.10.1969), אי"ט 25/18/7-15.

101 אי"ט 25/18/4-15.

102 רוזנבלום "כל קשיש", לעיל ה"ש 60.

הצהרת האמונים נועדה בעיקר להעניק למתנדב תחושת שייכות ליחידה, ולשזור חוט דקיק של זיכרונות בינה לבין טקסי ההשבעה של ארגוני המחותרת בתקופת המנדט, שחלקם היו דרמטיים למדי.¹⁰³

ג. עלייתה ונפילתה של יחידת הלמ"ס

על פי נתונים שמסר בן-חור לעיתונות, עד אוגוסט 1969 גויסו ליחידה 1,000 מתנדבים, לפרקי זמן שנעו בין שבוע לשבועיים. כארבעים מהם, וביניהם בן-חור, החלו בפעילותם במועד זה בשלושה יישוביים בגבול לבנון.¹⁰⁴ בתחילת השבוע הוסעו המתנדבים צפונה, אך לעיתים, בשל מחסור בתקציב, הגיעו ליישובים במכוניותיהם הפרטיות.¹⁰⁵ עם הגעתם לצפון, חולקו לחוליות בנות שישה חברים, שבהן נכללה לרוב אישה אחת, ומפקד אחד ששימש בעברו כקצין. לעיתים היה מספר חברי החוליה מועט יותר, בשל מחסור במתנדבים.

מתנדב במעלות. מאוספי ביתמונה, צילום: יהושע זמיר

103 בן-חור עצמו תיאר באוטוביוגרפיה שלו כיצד הגיע לשער בית הספר לבנות בשכונת נוה צדק, כשבידיו סיסמה בלבד: "חשתי שאני עומד להיכנס למסדר סודי [...] החדר היה גדול ומחולק לשניים, חלק היה מואר וחלק חשוך. קול מן החלק החשוך ביקשני לשבת על כיסא בחלק המואר. התרגשתי מאוד. המסורין הלהיבו את דמיוני" ובסיום השבעתו, כפי שהוא מתאר את הדברים "בא הצימוק שבעוגה: התבקשתי לקום ולגשת לשולחן סמוך, שעליו היה תנ"ך ואקדח. בחגיגות רבה נשבעתי להיות נאמן ומסור לכל ענייני ה'הגנה' לעולם [...] הטקס עשה עלי רושם אדיר." בן-חור, לעיל ה"ש 2, בעמ' 40. יחס דומה לטקס זה מופיע גם באוטוביוגרפיה של אורי אבנרי, שהושבע אף הוא בגיל 15 לאצ"ל, בכיתת בית ספר: "לבי הלם בחוזקה, רגלי היו חלשות. ידעתי שזוהי השעה הגדולה בחיים. אחרי שנים של חיי שגרה, בבית הספר ובעבודה, אני עומד להתחיל בפרק חדש, מהפכני, מסוכן, בעל חשיבות עליונה. בפתח בית הספר עמדו שני צעירים, בן ובת, שנראו כמו כל זוג אחר, והסתכלו בי באדישות. עברתי על פניהם כשלבי הולם. זהו זה! שמירה! מחתרת! סרטים וספרים רומנטיים עברו לנגד עיני. הנה הסכנה! הנה החיים האמיתיים!". אורי אבנרי אופטימי 95 (2014).

104 "יחידת מתנדבים חדשה פועלת בעבודות ביטחוניות ביישובי הספר" דבר 27.8.1969, 12.

105 שופט "לוחמי המדינה לספר", לעיל ה"ש 74.

תנאי הפעילות נקבעו בהסכם שהתגבש בין בן־חור לבין מפכ"ל המשטרה פנחס קופל (2.7.1969), ולפיו יוצבו המתנדבים ביישובים בפיקוד צפון בלבד, יפעלו בפיקוח מג"ב שגם יאמן וידריך אותם, וכן יקצה להם אוהלים ללינה, מזרנים ושמיכות.¹⁰⁶ בפועל, לעיתים ניתנו למתנדבים חדרים בתוך היישוב עצמו, ולפיכך לא נדרשו לישון באוהלים. עוד נקבע בהסכם שהמתנדבים ידאגו לאספקת המזון שלהם וירכשו אותו מכספם, אם כי מדי פעם סופקו להם מנות קרב או תקציב למזון טרי. מפקדת המטה של פלוגה ח' הייתה אמונה על התיאום המבצעי ועל חלוקת המשימות למתנדבי הלמ"ס.¹⁰⁷ ההתנדבות ביישובי הספר כללה דאגה לביטחון התושבים באמצעות סיוע בשמירה, חפירת שוחות ושיפוץ מקלטים, אך לא פעם נהגו המתנדבים לסייע גם במלאכות נוספות שנדרשו. פעילותם של המתנדבים ביישובי הספר אפשרה מפגש מרתק ומסקרן בין התושבים למתנדבים, הזדמנות להכיר אלה את אלה ולנסות לגשר על הפערים העצומים שהפרידו בין העולמות שאליהם השתייכו. מפגשים אלה שיקפו את קווי המתאר התרבותיים והמגדריים של החברה הישראלית בת התקופה, כפי שימחיש הפרק.

1. "הוכחנו את עצמנו יפה": העיתונאי חביב כנען בשורות הלמ"ס

בספטמבר 1969 החליט עיתונאי "הארץ" חביב כנען לשים את נפשו בכפו, ויצא כמתנדב למ"ס לשבוע ימים במטולה. המאמר שפרסם בעקבות ההתנסות,¹⁰⁸ נפתח בחשיפת פרט אישי קטן: בדיוק ביום שבו החלה התנדבותו בלמ"ס מלאו 25 שנה ליום שבו פשט את מדיו, לאחר שירות של יותר משמונה שנים, ומאז למעשה לא אחז בנשק. "טוב היה איפוא ללבוש שוב חאקי ולצאת במשאת צפונה". יחד עימו נסעו במשאת גברים ונשים. לדבריו הנשים "נראו נמרצות, חניכות דור ההגנה או ראשונות צה"ל", והמשאת שיקפה אף היא את רוח התקופה: לא משאת מאובקת, כי אם "דחוסה מזוודות", שעברה בנתניה, בחדרה ובחיפה כדי לאסוף מתנדבים נוספים, ויעדה הסופי – תחנת מג"ב בעכו. באולם ההרצאות של תחנת מג"ב פגשו את "המפקח יוחנן החייכני" שהסביר להם על בעיות הביטחון באזור, משם יצאו למטווח: "הוכחנו עצמנו יפה: דמויות הנייר שהוצבו מולנו נוקבו ככברה, והלימונדה הקרה שהוגשה בתום המטווח (2 כדורים לחימום הכתף ו-10 למטרה) היתה לכן טעימה שבעתיים". עם סיום המטווח חולקו המתנדבים ליחידות של ארבעה גברים ואישה, ופוזרו בין חמישה יישובים בגליל העליון.

106 מכתב מבן־חור למפכ"ל פנחס קופל (2.7.1969), אי"ט 15-25/18/3.

107 מכתב ממפקח משנה, י' בנדק, לראש מדור יישובים צפון (6.10.1969), א"מ ל-323/13.

108 חביב כנען "לוחמי המדינה שומרים בספר" הארץ 7.10.1969.

כנען עצמו נשלח למטולה, הוא וחמשת חברי היחידה יצאו לדרך ברכבו של אחד המתנדבים. בעל הרכב היה "תעשיין מתל אביב שהוא גם איש חברה ידוע", והמתנדבים הנוספים היו פנסיונר מחברת החשמל בחיפה, שלמד בנעוריו בישיבה ברוסיה; ספר מחיפה; וחברת מושב בשרון "אשר בצד הטיפול הנאה בדיאטה שלנו הצטיינה גם במזג אישי טוב". בדרך ליעד עצרו לסעוד בראש פינה, שם קיבל התעשיין "ברוח טובה" את הדוח שכתב לו שוטר, כיוון שחנה בניגוד לחוק.

עם הגעתם למטולה דאגו להם שוטרי מג"ב למגורים ולאספקת מזון: ניתנו להם מנות קרב של מג"ב, וכן 50 לירות לצורך רכישת תוספות כגון ירקות, פירות וחמאה. התושבים קיבלו את המתנדבים בחיבה רבה, והמועצה המקומית סירבה לגבות תשלום בעבור שיחות טלפון עם משפחותיהם. הם התגוררו בדירה המיועדת לעולים חדשים "שם קידמו את פנינו קורי עכביש בחדר המקלחת ואביזר מוזיאוני במטבח: הפרימוס". כעבור 24 שעות הוחלף האביזר המוזיאוני בכיריים של גז. האישה היחידה שהייתה בחוליה התקשתה להסתיר את אכזבתה מפעילותם בימים הבאים, החליטה "כי אין זה מה שחשבה", ונטשה את הספר עוד בטרם הסתיים השבוע.

לעת ערב יצאו לשמירה ביחידה מעורבת שכללה מתנדב, איש מילואים אחד או שניים, ושומר בשכר מטעם המושבה. המשותף לכולם היה שליבם לא היה נתון לשמירה: מתנדבי הלמ"ס התגעגעו לבני משפחתם "ותכננו באפלת הלילה 'הצפוני' כיצד לנסח בקשתם להרשות להם 'לקפוץ' לבתים או לגבעתיים לשעות מספר לראות את המשפחה", ואילו השומרים המקומיים היו עולים חדשים שעבורם הייתה השמירה בבחינת הכנסה נוספת. "איש איש ובעיותיו האישיות, זכרונותיו ואכזבותיו". עם זאת, חרף הקשיים, השמירה עצמה הייתה קודש הקודשים, ונדמה שמתנדבי הלמ"ס הקפידו על עקרונות היסוד שלה יותר מן השומרים בשכר ואנשי המילואים גם יחד:

בשמירה עצמה הקפדנו על שקט מוחלט. נמצאנו על הגבול ממש. עלטה כבדה שררה מסביב. השעות חלפו תוך שינוי מתמיד של מצב התנוחה: שכיבה בנוסח מארב, מסתור בין עצים, ישיבה על אבן – כשהעיניים סורקות את האפלה והאוזניים לטושות להבחין כל אוושה אם מקורה באויב או ברוח. ידענו כי מולנו, אולי במרחק כמה מטרים, עשויות חוליות האויב לנסות לגלות את תנועתנו כדי להפתיענו.¹⁰⁹

מתנדבי הלמ"ס, שהיו מוותיקי היישוב, הכירו טוב יותר מתושביו הנוכחיים, עולים חדשים ברובם, את ההיסטוריה הארוכה של האזור. עובדה זו אפשרה להם לראות בצורה

שונה את המציאות הקשה במטולה, וסייעה להם לעזוב את המקום ולסיים את שבוע ההתנדבות בתחושת אופטימיות:

כשהיינו צועדים עם שחר לדירה כדי להתפרק ממתחות שעות השמירה, וראינו כי עשרות בתים חדשים ניבנו במטולה, נוסף על הרחוב הראשי הישן, וטראקטורים מטרטרים בישור הקרקע לבניה נוספת, ואוטובוסים אוספים פועלים לעבודה במפעלי התעשייה באיזור, ידעו שבחמישים השנים שעברו מאז צמחה עוצמה שלא גיחת טרור, ואף לא פלישת צבא סדיר לא תוכל לה. הרגשה זאת ליוותה אותנו כאשר נפרדנו מהספר עם שחר יום א', כדי לשוב לחיינו הרגילים בעורף.¹¹⁰

התמונה ששורטטה בידי כנען, דמתה לזו שתיארו מתנדבים רבים אחרים, שהעלו גם הם את רשמייהם משבוע ההתנדבות על הכתב. מכתביהם לא פורסמו, אלא נשלחו לבן-חור, ולעיתים רחוקות יותר לנמענים אחרים. בתתי-הפרקים הבאים אסקור את הרשמים שתוארו במכתבים אלה, הן בנוגע לתפקידים הביטחוניים, הן בנוגע לעבודות נוספות שביצעו, והן בנוגע למפגש עם תושביהם של יישובי הספר.

2. שמירה ועבודות ביטחוניות

סמכותם החוקית של מתנדבי הלמ"ס לפעול בתפקידי ביטחון ביישובי הספר נשענה על מסגרת נורמטיבית כפולה: חוק הרשויות המקומיות,¹¹¹ שקבע כי הממשלה רשאית להחליט כי בשטח פלוני תהיה השמירה נתונה בידי המשטרה ותבוצע בסיוע האזרחים; וחוק הגמלאות לנפגעי הספר¹¹² שנחקק בשנת 1956 לנוכח נחשול ההסתננות. עם קליטתם ביחידה נדרשו המתנדבים לבצע אימון ומטווח ירי בנשק קל מסוג עוזי, בפיקוח שוטרי מג"ב.¹¹³ כשהגיעו ליישוב קיבלו נשק מרכז הביטחון השוטף (רב"ש) של מג"ב, שהיה ממונה על ניהול ואחזקה של מחסן הנשק ביישוב.¹¹⁴ סדר יומם של המתנדבים כלל ארבע שעות שהוקדשו לעבודות ביטחוניות, כגון חפירת שוחות, שיפוץ מקלטים ומתיחת גדרות תיל,¹¹⁵ וארבע שעות מנוחה. בשעה 19:00

110 ש.ם.

111 חוק הרשויות המקומיות (הסדרת השמירה), התשכ"א-1961.

112 חוק הגמלאות לנפגעי הספר, התשי"ז-1956.

113 דוח מטווח (29.9.1969), א"מ ל-323/13.

114 "הוראות לשמירה", א"מ ל-323/13.

115 "לוחמי המדינה לספר יוצאים לשמירה ועבודות ביטחוניות" למרחב 27.8.1969, 6.

החלה השמירה, והיא הסתיימה בשעה 4:00 למחרת.¹¹⁶ בתוך היישוב שמרו המתנדבים בזוגות שהורכבו ממתנדב לצד תושב היישוב, ואילו את השמירה מחוצה לו ביצעו שוטרי מג"ב וחילי צה"ל.¹¹⁷

טרם היציאה לשמירה תדרך שוטר מג"ב את המתנדבים, והסביר את מאפייני הפעילות של המחבלים, את הוראות הפתיחה באש, ואת הצורך בדריכות מבצעית במהלך השמירה.¹¹⁸ אחד המתנדבים כתב עם סיום הפעילות במושב אביבים לבן-יחור: "הרב"ש הינו בחור טוב, רציני, יודע יפה את תפקידו. מוסר את התדריך לילה לילה, בקיצור נמרץ ולעניין, מעיר את הערותיו בטקט ובאותו זמן באופן נמרץ. הנ"ל עושה מאמצים לעזור לנו בסידורים ארגוניים וזה נפלא."¹¹⁹ המתנדב חנוך קלעי כתב כי הקשר האישי עם הרב"ש של היישוב התפתח במהירות, ובליל שבת ערכו סעודה משותפת עימו ועם משפחתו.¹²⁰

חלק מהמתנדבים מתחו במכתביהם ביקורת, לעיתים נגועה בדעות קדומות, על נוהלי השמירה במושבים. מתנדב מתל אביב תיאר את פעילותו במושב אביבים:

1. ביישוב 50 משפחות, מהן מתקימות 12 כבר הרבה שנים משמירה.
2. היישוב מורכב מיוצאי הרי אטלס שבמרוקו ורמתם התרבותית נמוכה ביותר. אי אפשר היה, למשל, גם לאחר שקבלו שכר מיוחד, להביאם לכך שהחצר מסביב לבתיהם תנוקה מפחים, אבנים וסמרטוטים בכדי להקל על גלוי מוקשים.
3. זלזול רוב השומרים, בני המקום, בתפקידם – מתבטא בשמירה עם טרנזיסטורים שלהם מקשיבים בדרך רגילה או ע"י אוזניות, במפגש שתים שלוש חוליות שמירה תחת פנס רחוב וקיום שיחות ממושכות בקולי קולות, ולבסוף, בשינה ללא בוש. השומרים מפחדים להתרחק מהבתים בכיוון גדר הבטחון, וחלק גדול מהיקף היישוב נמצא, למעשה, ללא שמירה.
4. אלה בין השומרים מבני המקום המבוגרים יותר והמזלזלים פחות בתפקידם, לא מאמינים (בצדק) ביעילות שמירתם וסומכים על קיום מארבים של צה"ל החוצים בין היישוב ובין הגבול, וכן על אמונות שוא

116 "סדר יום" (ללא ציון תאריך), אי"ט 25/18/3-15.

117 "לקחים מהשמירה" (ללא ציון תאריך), אי"ט 25/18/3-15.

118 "הוראות לשמירה", לעיל ה"ש 114.

119 "לקחים מהשמירה", לעיל ה"ש 117.

120 מכתב מקלעי לבן-יחור, לעיל ה"ש 93.

ופטליזם. הם טוענים שבמקרה של התקפה רבתי ע"י כנופיות, תהיה פניקה ובריחה מהמקום על כל הנובע מזה.¹²¹

לצד ביקורת זו, ציין המתנדב בעיות נקודתיות נוספות, כגון פרצות בגדר, או היעדר תקשורת בין השומרים, ובינם לבין הרב"ש, וכי האלחוט מתפקד באופן חלקי, ולכן נאלץ הרב"ש לעיתים להסתפק בטלפון ציבורי המופעל באסימונים, ואף "מעמיד שומר אחד בלילות על יד הטלפון הציבורי בכדי לקבל שיחות עבור הרב"ש ולקרוא לו לטלפון". במקביל, נמתחה ביקורת גם על צה"ל, שהוועק בידי הרב"ש לאחר תקרית חבלה שהתרחשה סמוך ליישוב, אך הגיע לאחר שעתיים.

גם המדיניות הכוללת באביבים ביחס לשמירה, טען הכותב, איננה מתאימה לסכנות האזור, ומותאמת יותר למניעת גניבות ולא לאיומים הביטחוניים המאפיינים את יישובי הספר הישראלי:

שום תכנית להגנת הישוב למקרה של התקפה, איננה קימת. על כל פנים למתנדבים לא נמסרה והשומרים המקומיים לא יודעים עליה. פקודת הקבע האופרטיבית היחידה: 'בעת התקפה תפוס מכסה [כך] ורוץ [כך] לכסות פנסי חשמל על קירות הבתים. לעתים בצאת השמירה לעבודתה מתקיימים וכוחים על זה 'מי הולך לאן' באשר אפילו רשימת תורנות מסודרת ומוכנה מראש איננה קיימת.¹²²

3. אתניות ומגדר על קו הגבול: "רואים פתאום וזבזבים"

מרבית מתנדבי הלמ"ס היו גברים אשכנזים, ילידי הארץ או עולים ותיקים. חלקם הגיעו לראשונה ליישובי ספר, או נחשפו לראשונה לתרבות שונה ומנהגי חיים שונים. אחד המתנדבים שטח את תחושותיו בנושא זה באוזני עיתונאי "דבר": "נקלענו לעולם חדש, עליו קראנו רק בעיתון. מושב צעיר על גבול לבנון. מיהו, מהו? את שמעו לא שמענו. ולפתע – תוך ימים ספורים השתלבנו בתוכו. ראינו אנשים נשים וילדים. שמענו על הלך חייהם, על בעיותיהם. ראינו את אופיים ומנהגיהם. האם אי פעם היינו יודעים על קיומם?"¹²³

121 בפתח המכתב ציין כי הוא מיועד ל"אלוף (מלואים) א. בן-חור", דבר העשוי ללמד אף הוא על דפוס ההיררכיה הביטחוניים שהשתמרו גם ביחידה התנדבותית. מכתב מש' שא"ג לבן-חור (22.10.1969), אי"ט 15-25/18/3.

122 ש.ם.

123 דלדה לבני "המתנדבים בספר", לעיל ה"ש 87.

כאמור לעיל, עבודות המתנדבים לא התמצו רק בהגנה על ביטחון היישוב. מתנדבים בעלי מקצועות טכניים ניצלו את כישוריהם כדי לסייע למתיישבים, וכך למשל מתנדב שהיה חשמלאי במקצועו, טיפל בעבודות חשמל דחופות במושב שהוזנחו זמן רב.¹²⁴ מלכה קצנברג, שהייתה חברה בארגון האצ"ל ולימים סגן אלוף במילואים בצה"ל, סייעה לגנות בגני הילדים במושבים.¹²⁵

בספטמבר 1969 פנו ארבעה מתנדבים שחזרו משבוע התנדבות במושב אביבים, אל ראש הממשלה גולדה מאיר בנוגע לבעיות הסניטריות שמהן סובלים תושבי המושב. שמואל שילה, סמנכ"ל משרד ראש הממשלה, השיב להם כי קיימת תוכנית לפתרון בעיות הביוב וכי "אני מקווה כי התוכנית המתוארת במכתב דלעיל אכן תתגשם ובוודאי תהיה לכם הנאה ביודעכם כי מכתבם גרם לזירוז העניין". במכתב הודגש גם כי ראש הממשלה גולדה מאיר מעריכה את ההתעניינות שמגלים המתנדבים בתנאי חייהם של התושבים, לצד חשיבות התנדבותם לשמירה.¹²⁶

הסיקור התקשורתי של עמדות התושבים, הגם שהיה כנראה סלקטיבי, הציג את הערכתם למתנדבים. תושב אביבים, מכלוף חזיזה, שיבח את פועלם: "כל הכבוד להם, למתנדבים האלה, ירבו כמותם בישראל".¹²⁷ אחרים הדגישו כי המתנדבים חיזקו את תחושת השייכות של תושבי הספר לחברה הישראלית; ושהם לא נשכחו מלב, אלא הם חלק מן הכלל, מהקהילה, ממשפחה אחת גדולה. ניסים סבג, הממונה על הביטחון במושב דובב, אמר בריאיון ל"מעריב": "זה נעים להרגיש כי אנחנו חלק ממשפחה גדולה. הנה באים לכאן אנשים מכל חלקי הארץ ומטים שכסם בעבודה ביטחונית ובשמירה".¹²⁸ יצחק רוזנפלד, הממונה על השמירה במטולה, תיאר את התחושה שהעניקה לו ההתנדבות: "עצם העובדה שמתעניינים במטולה, זה נתן הרגשה טובה. חשוב שאנחנו לא בודדים במערכה, וכי יש עוד אנשים בעיר החושבים על המושבה הקטנה בגבול לבנון".¹²⁹ בן-חור עצמו הדגיש את הפער בין התושבים למתנדבים, בדרך שהבליטה את הפער האתני, אך ביקשה לכאורה ללעוג למתנדבים עצמם דווקא: "עצם העובדה שמתיישבי הספר רואים פתאום וזבזים [כינוי לאשכנזים] מהעיר באים לעזור, מהווה זריקת עידוד למורל שלהם".¹³⁰ המונח "וּזְבוּז" נולד מהמילה "וּוּס" באידיש, השפה שהייתה שגורה בקרב יוצאי אירופה. עם הגעתם לישראל הרבו עולים אלה לשאול "וּוּס?" ("מה?").

124 "הבן נלחם בתעלה", לעיל ה"ש 62.

125 "הסבתא מרמת גן יצאה לעזרת הספר" **מעריב** 8.9.1969, 4.

126 מכתב משמואל שילה, סגן מנהל לשכת רוה"מ, לישראל טראוב (24.9.1969), א"מ ג' 33/6504.

127 "מצבא ניקולאי לדובב", לעיל ה"ש 89.

128 "הבן נלחם בתעלה", לעיל ה"ש 62.

129 דני צדקוני "הלמ"ס כבשו את מטולה" **למרחב** 5.9.1969, 9.

130 רוזנבלום "כל קשיש", לעיל ה"ש 60.

"וּזְבוּז" הפך לכינוי ליהודים ממוצא אשכנזי. אך באמירה זו, הייתה טמונה גם אמת מרה: "הוּזְבוּזים" חיו באזור המרכז המוגן יחסית, ומצבם הסוציו-אקונומי היה טוב בהרבה מזה של תושבי הספר. את הפער העצום הזה לא ניתן היה לצמצם בעזרת "זריקת עידוד למורל", שהשפעתה נמשכת שבוע ימים בלבד.

עם זאת, לצד למידה והיכרות הדדית, יצר המפגש גם פטרנליזם וחילוקי דעות. מתנדב כמושב אביבים כתב לבן-חור: "כמה חשוב לשמור על טקט ולמעט לדבר על עדות, להתווכח על ענייני דת, התושבים דתיים מאוד, לא לדבר בכלל על ההזנחה בשטח הניקיון בבית בכפר ועל עצלנות התושבים. מוטב שיניחו זה למומחים בשטח החינוך ולעסקנים אחרים".¹³¹ מתנדב אחר ציין את הבוז שרחשו כמה מתושבי אביבים, אשר "במשך היום לא עושים מלאכה מרובה", כלפי המתנדבים: "חושבים את המתנדבים לטפשים, בזה שהתנדבו ללא תשלום לעשות את השמירה".¹³²

במקביל לשעתוק הפער המעמדי-אתני – גם אם תוך תרומת מה לצמצומו – הבליטה יחידת הלמ"ס גם פערים מגדריים. פעילות הנשים ביחידה היוותה לא פעם תזכורת מכאיבה עבורן להפרת הבטחת השוויון שהייתה גלומה תחילה בציונות, ואז – במדינת ישראל עצמה.¹³³ נשים נטלו אומנם חלק בפעילות המחותרות, התגייסו לצבא הבריטי ומאוחר יותר הוחלה עליהן חובת גיוס לצה"ל, אך הן הודרו מתפקידי לחימה, ודרכן לתפקידי פיקוד נחסמה בתקרת זכוכית עבה.¹³⁴ מתכונת זו שענתקה את עצמה גם בלמ"ס: מספר הנשים היה מצומצם, ולרוב הן הגיעו עם בני-זוגן.¹³⁵ ניתן להניח, כי בתקופה זו פחתו האשליות שאפיינו נשים תקופת המנדט, כי השתתפות במילוי צורכי המדינה בצורה שווה תשפיע על מעמדם בה.

ואומנם, גם בלמ"ס הופרה התחייבות לכאורית זו לשוויון: הנשים אכן השתתפו בשמירה אם רצו בכך, וביניהן גם לאה בן-חור, רעייתו של אליהו בן-חור, שנטלה חלק בשמירה בקריית שמונה,¹³⁶ אולם הן עסקו בעיקר "בתחום הלוגיסטי", ובמילים אחרות – בתפקידים מגדריים מסורתיים מובהקים. בכל חוליה, שמנתה חמישה-שישה מתנדבים,

131 "לקחים מהשמירה", לעיל ה"ש 117.

132 מכתבו של ש' שא"ג, לעיל ה"ש 121.

133 לילך רוזנברג-פרידמן ונעמי לבנקרון "מבוא" משטרה והיסטוריה 3, 9 (2021).

134 על מקומן של נשים בתפקידי ביטחון בתקופת המנדט ראו מאיר חזן **מהפכת הענוות: אישה ורובה בארץ ישראל 1907-1945** (2015); עפרה אלעד "כל בחור טוב לנשק – בחורה, על המשמר!" **פלמ"ח – שתי שיבולים וחרב** 211 (יחיעם ויץ עורך 2000).

135 יואל דר "המתנדבים לשרות בטחון בספר" **דבר** 10.9.1969, 9.

136 "צוואה ליורד" **העולם הזה** 6.5.1987, 25.

הייתה אישה שכונתה "אם הבית", נושא מסקרן המצריך מחקר נוסף בעתיד.¹³⁷ תפקידן, בצד השמירה או בנפרד ממנה, היה בעיקר לדאוג למזון ולסידור מקום המגורים. אין פלא שחברת המושב בשרון, שלגביה ציין העיתונאי כנען כי "בצד הטיפול הנאה בדיאטה שלנו הצטיינה גם במזג אישי טוב", עזבה את מטולה לפני סיום השבוע.¹³⁸ פרט לשמירה ולהכנת המזון הובלטו עבודות מגדריות שביצעו המתנדבות ביישובי הספר, ובעיקר בתחום הטיפול בילדים. כך למשל במכתב של אחד המתנדבים צוין כי "מרגלית ברלינגר מצאה גם אפשרות לטפח יחסים טובים עם הנשים והטף".¹³⁹ באופן דומה, גם בנוגע למלכה קצנברג הדגיש עיתון "מעריב" את היותה "סבתא" ואת עבודתה כגננת ביישובי הספר, בעוד חברותה בארגון האצ"ל ותפקידה כסגן אלוף במילואים בצה"ל, זכו לאזכור לקוני בלבד.¹⁴⁰

ד. "שומר בשכר עולה יותר זול": פירוק הלמ"ס

כפי שצוין לעיל, פעילות הלמ"ס העניקה למתנדבים תחושת עשייה חשובה בשל תרומתם לביטחון יישובי הספר, ולתושבי המקום היא העניקה תחושת שייכות לחברה הישראלית. גם מג"ב היה שבע רצון מפעילות המתנדבים, שסייעו בהגנת היישובים, ולעיתים גם לימדו את תושביהם פרק בהלכות שמירה. קצין מג"ב מגבול הצפון הביע את הערכתו למתנדבים בריאיון לעיתונאי "מעריב": "הם ממלאים תפקיד חיוני בישוים, וחבל שלא חשבו על זה קודם".¹⁴¹ עם זאת, משרד הביטחון המשיך בהתנגדותו לממן את ביטוח המתנדבים,¹⁴² והלמ"ס פורקה בדצמבר 1969, חודשים ספורים בלבד לאחר שהוקמה.

137 ל"אם הבית" היסטוריה ארוכה בתחום הביטחון. המונח משקף זיקות מגדריות מסקרנות ביחס למעמדן של נשים הממלאות תפקידי מגדר מסורתיים, כגון ניקיון ובישול, בתוך ארגונים גבריים הממלאים, אף הם, את התפקיד המגדרי המובהק ביותר – הגנה על הביטחון. למעמדן של נשים מעין אלה ראו, למשל, את דמותה של יהודית נסיהו שהצטרפה לחוליה שנשלחה לבואנוס איירס לחטוף את אדולף אייכמן "אזכרה במל"מ ליהודית נסיהו, מחוטפיו של אייכמן" מבט מל"מ 34, 19 (2003), או את דמותה של מרים ברונר, מורה בבית הספר "בית יעקב", שהצטרפה למחתרת "ברית הקנאים" שביקשה להקים "תיאוקרטיה דיקטטורית" בישראל באמצעות פעולות טרור, ולאחר שנעצרה עם חבריה למחתרת ונשלחה למעצר בג'למה, מצאה עצמה מופקדת על הזנתם. אני מודה לעורכת כתב העת נעמי לבנקרון שתרמה רבות לניתוח המגדרי של הלמ"ס, ועל שחלקה עימי את תובנותיה בנושא מעמדה של "אם הבית" בכוחות הביטחון.

138 כנען "לוחמי המדינה", לעיל ה"ש 108.

139 מכתב מקלעי לבן-חור, לעיל ה"ש 93.

140 "הסבתא מרמת גן", לעיל ה"ש 125.

141 "הבן נלחם בתעלה", לעיל ה"ש 62.

142 מכתב מא' בניוסף, לשכת עוזר שר הביטחון, לבן-חור (21.9.1969), אי"ט 25/18/3-15.

הטיעון הרשמי שהוצג בתקשורת היה היעדר תקציב לביטוח עבור המתנדבים, שבלעדיו לא ניתן היה להמשיך את פעילותם,¹⁴³ אך ספק אם הייתה זו הסיבה היחידה, או המרכזית, לפירוקה. מכתב ששלח בן-יחור לשר הביטחון משה דיין בספטמבר 1969, שכותרתו "קשה להיות מתנדב במדינת ישראל", מספק שני הסברים מדויקים יותר, גם אם נוחים פחות לאוזנה של החברה הישראלית, המשלימים זה את זה: במישור הפוליטי ובמישור הביטחוני, ובקשר בין שניהם.

במישור הפוליטי, תלה בן-יחור את הסיבה לסיום המיזם בסירובו לאפשר ליחידה זיקה פוליטית כלשהי. כאשר פנה בן-יחור לברל רפטור, נציג מפ"ם בוועד הפועל של ההסתדרות, וביקש את הכרתו בלמ"ס כזרוע של ועדת העזרה ליישובי הספר, סירב רפטור, יו"ר הוועדה, לאפשר לו להופיע בפניה, ובן-יחור תמצת את העניין במרירות: "זוהי הדמוקרטיה בהסתדרות [...] איך אמר לי אחד העסקנים? – עליכם לחפש דרך להיות ממוסדים, נראה כי לא הצלחתי בנקודה זו."¹⁴⁴ עם זאת, את עיקר האשם הטיל בן-יחור על "היחס הצונן מצד המטכ"ל ומשרד הביטחון" ויחסם המשפיל למיזם כולו:

העידוד היחיד אשר זכינו לו עד כה הייתה ההערה כי שומר בשכר עולה יותר זול, ודיבורים כגון: נראה אתכם בגליל בחורף בגשם ובקור וזאת במקום לסייע בתנורי חימום במקום מגורינו במושב, במקום להקציב מעילי חורף ומגפי בוץ. בכל אלה עלינו לטפל לבד – איך ומניין? [...] כל היחס הזה להתנדבותם של לוחמים לשמירה ביישובי הספר אינו מכובד, אינו מעשי, צונן, זר ומתנכר.¹⁴⁵

את הפער שחושף מכתב זה, בין יחסו של צה"ל למתנדבי הלמ"ס, לבין יחסם של מג"ב והמשטרה כלפיהם, יש לתלות בפער בין שני הארגונים, משאביהם ודימויים העצמי. המשטרה סבלה מיום הקמתה ממחסור במשאבים וכוח אדם למילוי מטלותיה הרבות, ונאלצה להישען על יצירתיות באיתור המענים הנדרשים, לרבות שימוש במתנדבים, וכן בתושבי יישובי הספר, שהפכו לחלק ממערך ההגנה על היישוב. לפיכך, אין פלא כי נענו בחיוב ליוזמת ההתנדבות ואף עודדו אותה. הצבא, לעומת זאת, כבר עבר מטמורפוזה לאחר מלחמת ששת הימים: מחשש להשמדה – לביטחון מופרז בכוחו. לפיכך, די היה

143 מאיר הראובני "ארגון המתנדבים שותק כתוצאה מבעיות ביטוח" למרחב 6, 4.12.1969; סופר דבר "תנועת ההתנדבות לספר הוקפאה בשל חוסר ביטוח" דבר 9, 4.12.1969.

144 מכתב מבן-יחור לדיין (21.9.1969), אי"ט 15-25/18/3.

145 שם.

מבחינתו בגיוס החובה לשורות הצבא ובתקציבו הניכר, כדי לספק את המענה הנדרש, בעוד ההתנדבות הפכה להיות סרח עודף מן העבר, שאיננו נדרש עוד.

סיכום: "קשה להיות מתנדב במדינת ישראל"

הלמ"ס נולדה בנקודת מפגש סוציו-פוליטית משולשת, ששיקפה שלושה פערים שונים: הראשון, הפער בין מרכזיותו של האתוס ההתנדבותי שאפיין את היישוב היהודי בתקופת המנדט, לבין ממדיו ומאפייניו שהשתנו עם הקמת המדינה; השני, השתקפות שינוי היחס להתנדבות בתחום הביטחון, על רקע הפער הבין-דורי בין הדור שנלחם בתקופת היישוב במחתרות ובצבא הבריטי, וההתנדבות לכוחות הביטחון הייתה לחם חוקו, לבין הדור של מלחמת ההתשה, שנתן את אמונו המלא בצה"ל, במיוחד בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים.

הפער השלישי התבטא בשורת פערים שנוצרו בחברה הישראלית, והשתקפו היטב בנקודת המפגש בין המתנדבים לבין תושבי גבול הצפון: בין תושבי הערים לבין מי שנשלחו – לעיתים בעל כורחם – להתגורר במושבי הספר; בין בורגנים שעסקו לרוב במקצועות חופשיים לבין מי שעבדו בחקלאות, בתעשייה או בעבודות דחק; בין מי שהיו בעלי ניסיון בתחום הביטחון והתגוררו במרכז הבטוח יחסית, לבין מי שנעדרו כמעט לחלוטין ניסיון בתחום זה והתגוררו באזורים המסוכנים ביותר בישראל; ובין נשים שחתרו לשוויון מגדרי כבר בתקופת המנדט, אך נדרשו להסתפק גם בשורות הלמ"ס בתפקיד "אם הבית", לבין גברים. למעשה, היה זה מפגש בין מרכז לשוליים כמעט בכל מובן. ניגודים רבים אלה עשויים לספק מידע נוסף, שיבהיר הן את הגורמים להקמת היחידה, והן את התהליכים שהובילו לפירוקה בטרם עת.

יחידת הלמ"ס שיקפה את תפיסת הביטחון שאפיינה את היישוב היהודי בתקופת המנדט, של חברה אזרחית מגויסת בעיתות חירום או במלחמה, כל אזרח לפי יכולותיו וכישוריו. עם זאת, 21 השנים שחלפו מאז תום המנדט עד להקמת הלמ"ס ערערו את מעמדה המרכזי של ההתנדבות בחברה הישראלית, ואת מידת הנכונות הן כחברה והן כפרטים, להקרבה מן הסוג שהצריכה סולידריות של חברה מגויסת. הלהט האידיאולוגי שאפיין את תקופת המנדט נחלש במידה רבה, ונכונות להקרבה והתגייסות טוטאלית מעין אלה שבאו לידי ביטוי בפעילות בארגון "השומר", המחתרות או בצבא הבריטי, תועל לעבר גיוס לצה"ל במסלול ממלכתי, ממסדי, רווי לאומיות אומנם אך גם כזה שלצידו תגמולים כלכליים. הקמת הלמ"ס התאפשרה בשל התנגדותו של בן-חור לקבל את השינוי שחל בהלכי הרוח הישראליים, ומתנדביה הצטרפו לתקווה זו, תוך ניסיון להחיות תקופה וערכים שאיבדו ממרכזיותם לאחר הקמת המדינה.

המשטרה ומג"ב תמכו בהקמת הלמ"ס, אך מסיבות שונות: בניגוד לצה"ל, שנמצא בשנים אלה (1967-1973) בתחושת אופוריה, וסבר כי ההתנדבות התייתרה זה מכבר, המשטרה ומג"ב עדיין נזקקו למתנדבים, לנוכח ממדי ההסתננות האלימה ומיעוט התקציבים וכוח האדם. מג"ב אומנם עסק בעברו בהכשרת האוכלוסייה האזרחית למשימות ביטחוניות, אך יחידת הלמ"ס הייתה ייחודית, שכן הפעם לא היו אלה תושבים שהוכשרו לשמירה על יישובם, כי אם יחידה של אזרחים שהגיעו מכל חלקי הארץ, במטרה להגן על יישובי הספר. גורם ייחודי נוסף בפעולת הלמ"ס היה גילם של המתנדבים, שחלקם היו בני למעלה משבעים, וכן עובדת הקמתה של יחידה התנדבותית במסגרת צה"ל שהועברה לפיקוד מג"ב, בעוד שלרוב היה זה מג"ב שהוכפף לפיקוד הצבאי בעת מלחמה.

הבנת הרקע המורכב להקמת היחידה ופעילותה, עשויה להסביר טוב יותר את הרקע לפירוקה: מנקודת מבטו של הצבא, לא התעורר כלל הצורך במתנדבים, שכן לשיטת מפקדיו הבכירים, הוא עצמו היטיב להגן על הגבולות, ופעולות ההתשה נתפסו כמצומצמות בהיקפן מכדי להטריד את מנוחתו; המשטרה ומג"ב חפצו בהמשך הפעילות, אך נעדרו את התקציב הנדרש למימונה; והמתנדבים עצמם הבינו עד מהרה כי פעילותם אינה זוכה לברכת המדינה, אלא, לכל היותר, לחסותו של מג"ב, שהיה זר לרובם והשתייך למשטרה, שערכה היה נמוך בהרבה מזה של צה"ל. לכל אלה ניתן להוסיף את קווי דמותו ותפיסת עולמו של אליהו בן-יחור כמי שהיה מסור לביטחון המדינה, ובמיוחד ביישובי הספר, וניסה במשך שנים ארוכות לחבר בין קודקודי המשולש "התנדבות - ביטחון - יישובי ספר", אך התקשה להתמודד עם סמכות פוליטית או צבאית. יחידת הלמ"ס הייתה ללא ספק אחד המעניינים מבין ניסיונותיו אלה.